

VIFF

magazine

66

PB-PP
BELGIE(N) - BELGIQUE

JULI | AUG | SEPT 2018

www.vriendeniff.be
vriendeniflandersfields@ieper.be

Postadres VIFF: Kenniscentrum IFFM
Sint-Maartensplein 3, B-8900 Ieper – 057 / 23 94 50
Klantnr. 4 421 625 – Erkenningsnummer: P3A9021

I N H O U D S T A F E L

EDITORIAAL	
Na de oorlog de lege stoel (Gilbert Ossieur)	03
GASTENRUBRIEK	
Op stap tussen 'vergeten linies' (Emiel De Cock)	05
DE NAMENLIJST	
Het Waterfront, de SS Manitou en Winbnie-the-Pooh (Patrick Rapoye)	10
BOEKBESPREKING	
'Neem mijn jeugd, die stierf vandaag' (Geert Spillebeen)	17
HISTORISCHE RUBRIEK	
1919: we kregen er alleen 'Eupen' en 'Malmédy' bij (Johan Van Duyse)	19
Mobilisatie in de Abdij van Zevenkerken (Bertrand Denys)	21
'Ein schrecklicher Tag' (Jan Jonckheere)	26
ONTROERPARCOURS	
Gedeclasserd en gesneuveld (Jan Breyne)	32
Het nooit te vergeten land (Chris Spriet)	35
WERELDPREMIERE	
Sir Michael Morpurgo brengt wereldpremière (Georgina Boyes)	40

Foto cover:

Assembly door Artist in
Residence Val Carman (zie p. 3)
© Gilbert Ossieur

Backcover:

IFFM - Herdenken
© Gilbert Ossieur

Redactieraad

Jan Breyne (janbreyne@telenet.be)
redactieverantwortelijke

Annie Decoene (anniedecoene@hotmail.com)
Marc Dejonckheere (marc2.dejonckheere@telenet.be)
Ludwich Devlieghere (ludwich.devlieghere@pandora.be)
Gilbert Ossieur (gilbert.ossieur@skynet.be)
Geert Spillebeen (geert.spillebeen@euronet.be)
Freddy Rottey (frottey@yahoo.com)
Pieter Trogh (pieter.trogh@leper.be)

Verantw. uitgever

Gilbert Ossieur, gilbert.ossieur@skynet.be
Wieltje 11, 8900 Ieper

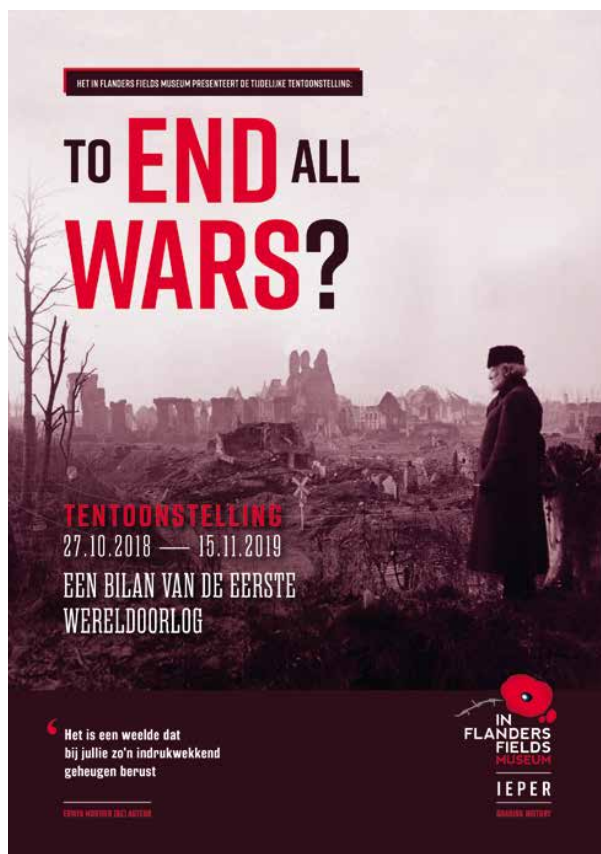
Vorm B.AD

Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun tekst. Voor gehele of
gedeeltelijke overname is toestemming van de auteur vereist.
Deadline voor volgende aflevering: 22/11/2018
Mail uw bijdrage naar flash@vriendeniff.be.

E D I T O R I A A L

NA DE OORLOG DE LEGE STOEL

Op 11 november 1918 om 11 uur eindigde de Eerste Wereldoorlog, 'The War to End all Wars!'. Of dit in werkelijkheid al dan niet zo was, wordt duidelijker in de tentoonstelling 'To End All Wars' waar de kaarten worden op tafel gelegd. De kaarten van de oorlog, de laatste veldslagen die tot de Wapenstilstand leidden, en de kaarten van de nieuwe wereldorde die erop volgde. De oorlog om alle oorlogen te beëindigen zou slechts een Eerste Wereldoorlog worden, en de laatste aan de Conferentie van Parijs 1919 gelieerde conflicten lijken vandaag nog niet uitgeraasd.

HET EINDE

Hoe F.A.Voigt, die zich in 1918 in Vlaanderen bevond, dit einde ervoer herinnerde hij zich in 1920 als volgt:

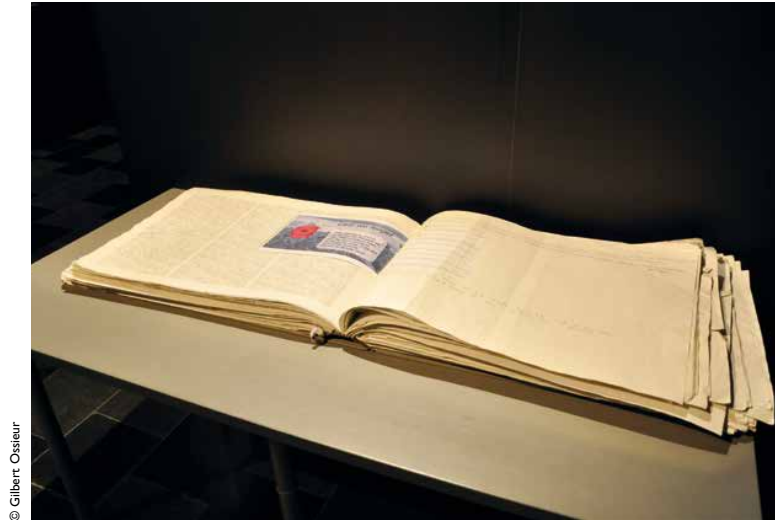
“Dus de oorlog was voorbij!

Het feit was te groot om in één keer te kunnen vatten, toch had ik een uitzonderlijk kalm en tevreden gevoel. Toen zei iemand: ‘De mensen die hun zoon of hun man hebben verloren – die gaan dat nu voelen.’ De waarheid die in die opmerking schuilde, raakte me plotseling heftig. Mijn kalmte was gebroken en ik keek in de zwarte diepte eronder. Ik wist wat ik er zou zien, maar toch keek ik, ondanks mezelf, en ik zag ontelbare lijken in ontbinding die in allerlei houdingen onbegraven over de kale, door granaten omgeploegde grond verspreid lagen. Een gruwel van de dood zoals ik nog nooit had meegemaakt kwam over me, een neerdrukkende, vernietigende gruwel die het geroep en gezang in het kamp een vijandig karakter leek mee te geven, alsof miljoenen demonische geesten met een duivels leedvermaak joelden en dansten om de voleinding van het grootste onrecht ooit vertoond. Tegelijkertijd schaamde ik me ervoor dat ik niet aan het algemene gejubel deelnam en voelde ik een bittere ontgoocheling nu ik op dit hoogtepunt zo in beslag werd genomen door mijn eigen gedachten. Maar ik wist dat de oorlog te lang had geduurd en dat de ellende die de wereld had doorgemaakt te groot was om ooit nog van ons af te schudden. Ik wist ook dat alle doden vergeefs waren gestorven. Om aan mijn ontoelaatbare bespiegelingen te ontsnappen, kwam ik overeind en knoopte een gesprek aan met mijn buurman: ...”

(Uit ‘Combed Out’ van F.A.Voigt, vertaald voor en verschenen in De Geschreven Oorlog, Manteau, IFFM, Gone West, 2016).

VREDESWIL

Weldra zijn we 11 November 2018 en meteen aan het einde van vijf jaren herdenken van die grote wereldbrand. Hebben we hierbij het herdenken her-dacht? Hebben we hierbij een steen verlegd voor verzoening en verstandhouding in Europa en ver daarbuiten? Waar was Europa?

© Gilbert Ossieur

De komende jaren stellen zich niet enkel de vele vragen rond 'To End all Wars' maar tevens de vele vragen van wat hebben wij met die vele diverse vormen van herdenken bereikt en vooral wat kunnen wij er vooralsnog meedoen. Kunnen wij als leper Vredesstad dit inzetten voor een inclusieve, post-nationale en universele site die inclusief alle slachtoffers gelijk en te samen herdenkt, en dat daardoor intrinsiek een plaats van universele gelijkheid, verzoening en verdraagzaamheid is en zodoende de emanatie van een altijd actuele vredeswil kan worden.

NA DE OORLOG DE 'LEGE STOEL'.

Als reflectie op de waanzin en het groot menselijk verlies door oorlog worden stoelen samengebracht in het IFFM en op 9 november gaan ze van op de binnenkoer in stoet naar het Astridpark, ten noorden van de kathedraal, waar ze samen met lantaarns die hen verlichten als in een wake, de unieke installatie Memorial Chairs zullen vormen.

Uit elk van de meer dan 120 landen in de wereld waar mensen vandaan kwamen die tijdens de Eerste Wereldoorlog sneuvelden in België, maakt één stoel de reis naar leper. De stoelen worden wereldwijd bezorgd door mensen die deel willen uitmaken van dit unieke project. Ze worden opgehaald door de internationale expediteur DHL die mede de schouders onder dit project heeft gezet.

KERKSTOELEN

Tussen augustus 2014 en augustus 2018 liet de Britse kunstenares Val Carman de installatie **Assembly** reizen doorheen het Verenigd Koninkrijk en Ierland. De installatie bestond uit vijf kerkstoelen van de kerk van Passendale en een groot register getrokken uit de Namenlijst van het IFFM, met de ruim 174.000 namen van de doden uit het Verenigd Koninkrijk en Ierland die in de Eerste Wereldoorlog op Belgische bodem vielen. De installatie deed 23 locaties aan en maakte een reis van in totaal 7600 km. Op elke locatie werd het publiek uitgenodigd om bij namen die ze kenden, of bij andere, op de tegenoverliggende witte bladzijde in het register het verhaal van hun relatie met de Eerste Wereldoorlog neer te schrijven.

Gilbert Ossieur
Voorzitter VIFF

G A S T E N R U B R I E K

OP STAP TUSSEN 'VERGETEN LINIES'.

Vanuit de Westhoek naar het noorden van de provincie Antwerpen rijden om loopgraven en bunkers uit de Eerste Wereldoorlog te ervaren. Een wat bevreemdend initiatief van de Vrienden van In Flanders Fields op zaterdag 16 juni laatstleden? Toch niet. Loopgraven uit de Eerste Wereldoorlog vind je niet alleen in West-Vlaanderen.

EEN DUITSE VERDEDIGINGSLINIE

In het Mastenbos te Kapellen tref je tussen het fort Ertbrand aan de Oude Galgenstraat en de N 122 en tussen de N 122 en de spoorlijn Antwerpen-Roosendaal over een lengte van 1.700 meter 62 bunkers en een loopgravenstelsel aan. Ze zijn een deel van de verdedigingslinie die de Duitsers in volle oorlogstijd hebben uitgebouwd. Op 13 oktober 1914, drie dagen na de val van Antwerpen, besloot het Duitse opperbevel al om de Vesting Antwerpen opnieuw in staat van verdediging te brengen. De Duitsers lieten de beschadigde forten en schansen herstellen door Duitse bedrijven. Bovendien waren de tussenliggende Belgische veldversterkingen nog steeds aanwezig. De Vesting Antwerpen bleef voor de Duitsers belangrijk, onder meer als afdekking van de rechterflank van het leger om een eventuele verrassingsaanval van de geallieerde troepen vanuit het neutrale Nederland te verhinderen. Vanaf het voorjaar van 1916 hielden de Duitsers hier ernstig rekening mee. Wat het neutrale Nederland hierbij zou doen kon men enkel gissen. Maar de Duitsers wilden geen risico lopen. Tegenover de mogelijke dreiging maakten ze werk van de zogenaamde *Grenzbefestigung gegen Holland*. Die grensverdediging bestond uit verschillende verdedigingslinies: de *Hollandstellung* van de kust tot Vrasene, de *Nordabschnitt* (noordelijke sector) van de Stellung Antwerpen en de Turnhoutstellung, een verdedigingslinie langs het kanaal van Schoten naar Turnhout.

De bunkers en loopgraven te Kapellen waren een deel van de *Nordabschnitt*. De verdedigingslinie werd in de eerste helft van 1917 gebouwd door de Duitse Genie met opgeëiste Belgische werkkrachten. Eens de verdedigingslinie klaar werden de troepen opgesteld. Maar een geallieerde inval vanuit Nederland bleef uit en langs de kilometerslange linie vond geen enkele krijgsverrichting plaats.

LUCHTFOTO'S UIT 1918

In 2007 kwam in het archief van het Koninklijk Legermuseum (KLM) een set van 46 luchtfoto's aan het licht. Op de voorzijde van elke foto staat de naam 'Zimmermann' en een volgnummer. Een stempel op de achterzijde vermeldt de vlieghoogte (2500 m), de datum (14, 30 en 31 januari 1918) en plaats van opname, alsook de naam van de 'Beobachter' of waarnemer; 'Lt.n. Zimmermann'. Dat betekent dat luitenant Josef Zimmermann¹ verantwoordelijk was voor de fotoreeks. In 2012 doken nog eens 39 luchtfoto's van luitenant Zimmermann op, deze keer in een doos van het Moskouarchief² van het KLM. De foto's werden genomen op dezelfde data. 32 van 39 foto's waren ook al terug te vinden in de reeks van 46, de 7 overige foto's vormden een aanvulling wat het totaal op 53 foto's brengt. Ze zijn de enige bekende luchtfoto's van de noordelijke sector van de Stellung Antwerpen.

De foto's waren niet precies gelokaliseerd, maar droegen op de

- 1 Josef Alexander Zimmermann, Leutnant der Reserve, werd geboren op 7 april 1881 in Oberkirch, een stad in de huidige Duitse deelstaat Baden-Württemberg. Hij stierf op 21 april 1918 op 37-jarige leeftijd aan het Noord-Franse front. Waarschijnlijk stierf Zimmermann in de buurt van het stadje Albert bij een opdracht aan het front tussen Saint-Quentin en Péronne. Zijn overlijdensbericht vermeldde dat hij tijdens een frontvlucht is neergestort. Aanvankelijk begraven in Nurlu werd hij later bijgezet op het Deutsche Soldatenfriedhof in Maissemy waarop 30.478 doden begraven liggen.
- 2 Het betreft een belangrijk deel van de archieven van het departement van Landsverdediging dat door de Duitsers in 1940 naar Berlijn werd overgebracht, en na de Russische bezetting van Berlijn door de Russen naar Moskou werd overgebracht. In 2002 werden deze archieven terug overgedragen aan België.

achterzijde wel de vermelding *Kaiserliche Fortifikation Antwerpen*, het onderdeel van het *Kaiserliche Gouvernement Antwerpen* dat instond voor het onderhoud en het beheer van de forten en de *Stellung Antwerpen*. Op de beelden is een omvangrijke verdedigingslinie van loopgraven, forten en schansen te zien: de militaire linie ten noorden en ten oosten van de stad Antwerpen die in 1917 door de Duitsers werd aangelegd en die gedeeltelijk bewaard is gebleven. Analyse van de luchtfoto's laat toe na te gaan uit welke elementen het Antwerpse deel van de linie is opgebouwd. Zo werden alle verdedigingsselementen in kaart gebracht: borstweringen, gevechts- en communicatieloopgraven, bunkers, artillerieopstellingen, schansen en de pantserforten van de Buitenlinie.

BUNKERS

In 2008 werden er van de op dat ogenblik 46 bekende Zimmermann-foto's 44 op kaart gelokaliseerd. Op de foto's is een sterk uitgebouwde linie zichtbaar, waarvan de loopgraven en prikkeldraadversperringen het sterkst in het oog springen. Op basis van de Zimmermann-foto's konden 538 verschillende sporen van militaire verdedigingsselementen op kaart ingetekend worden. Deze verdedigingsselementen van de Duitse linie werden verdeeld in verschillende categorieën: forten en schansen, bunkers, geschutopstellingen, borstweringen, gevechts- en communicatieloopgraven, prikkeldraadversperringen.

Onderzoek op het terrein uit 2011 in de gebieden die door de luchtfoto's uit 1918 gedocumenteerd waren resulteerde in 351 relictten die men in het landschap nog aantrof. Door een aanvullende studie van 2012 en bij latere terreinbezoeken konden daar nog 125 relictten aan toegevoegd worden, wat het totaal aan bovengronds bewaarde relictten op 476 bracht: 399 bunkers³, 58 stukken bovengronds bewaarde loopgraaf, 10 aarden kazematten, 5 aarden borstweringen en 4 onbepaalde, niet te herkennen sporen. 400 van 476 relictten maken deel uit van de *Nordabschnitt*, waarvan er 197 in Kapellen gelegen zijn. Met zekerheid kunnen 392 bunkers (waarvan 147 gelegen op het grondgebied van Kapellen) gerekend worden tot de versterkingen die de Duitsers in 1917 rond Antwerpen aanlegden. Ze zijn heel herkenbaar omdat het Duitse leger met vaste types werkte, de zogenaamde Regelbau. Hierbij zijn 12

types van bunkers te onderscheiden. Soms werd er afgeweken van de bestaande modellen. Het meest voorkomende type is duidelijk de schuilplaatsbunker (type VI 'U'): 142 bunkers of 36 procent van het totaal van de 392 bewaarde Duitse bunkers. Het type dat daarnaast het meest voorkomt is dat van de kleine waarnemingsposten (type III 'IB'): 67 bewaarde bunkers of 17 procent van het totaal. Naar functie kunnen ze ingedeeld worden in vier categorieën: manschappenbunkers, observatiebunkers, gevechtsbunkers, diversen.

Alle bunkers werden gegoten in beton, in tegenstelling tot de bunkers van de *Hollandstellung*, die met *Eisenbetonsteinen* (betonblokken) werden gebouwd. De zijwanden en de wanden gericht naar de vijand hadden een dikte van 1 meter. De dikte van de achterzijde varieerde van 40 tot 50 centimeter, die van het dak bedroeg 70 tot 80 centimeter. Dat dak was soms versterkt met spoorwegrails. Ze hadden één of twee toegangen en werden afgesloten door een tweeledige deur. In het geval puin het openen van het onderste deel verhinderde, kon het bovenste deel nog geopend worden.

10 KILOMETER LOOPGRAVEN

Met de hulp van het digitaal hoogtemodel (DHM)⁴ werd gecontroleerd of er in het landschap nog restanten te zien waren van eventuele bovengronds bewaarde aarden loopgraven en bijbehorende borstweringen. Al snel werd duidelijk dat in enkele beboste gebieden het loopgravenstelsel bijna intact gebleven was. Op de luchtfoto's was dat niet zo duidelijk wegens het bladerdek, maar voor de Lidar-technologie⁵ vormde dat geen belemmering. Lange loopgraven en bijbehorende borstweringen werden zichtbaar. Er werden 58 delen van de bovengrondse loopgraven teruggevonden. Ze hebben een lengte van een tiental tot een paar honderd meter: 43 gevechtloopgraven, 13 verbindingloopgraven en 2 naderingsloopgraven. De grootste concentratie aan loopgraven (meer dan 7 km) bevindt zich in het Mastenbos en het Wolvenbos in Kapellen.

De loopgraven waren geconstrueerd op de begane grond in plaats van in de grond. Ze waren uitgegraven in een vooraf opgeworpen wal van aarde, zodat ze zowel een borst- als een rugwering hadden. Elke 5 tot 6 meter was er een traverse voorzien. Aan weerszijden van elke traverse was er een

3 387 bovengronds bewaarde bunkers, 8 verzonken (ondergronds bewaard) en 4 bovengronds afgebroken.

4 Het Digitaal Hoogtemodel is de verzamelnaam voor de gebiedsdekkende hoogtegegevens van Vlaanderen waarover Informatie Vlaanderen beschikt. Het wordt onder meer gebruikt voor archeologisch onderzoek.

5 LIDAR (Light Detection And Ranging of Laser Imaging Detection And Ranging is een technologie die de afstand tot een object of oppervlak bepaalt door middel van het gebruik van laserpulsen. De techniek is vergelijkbaar met radar, dat echter radargolven gebruikt in plaats van licht. De afstand tot het object of oppervlak wordt bepaald door de tijd te meten die verstrijkt tussen het uitzenden van een puls en het opvangen van een reflectie van die puls.

uitsparing in de borstwering, mogelijk om een schutter te plaatsen achter een pantserplaat. De verbindingsloopgraven tussen de verschillende linies vertoonden een zigzagvorm. Van de enkele loopgraaf van 1914 is men hier geëvolueerd naar een stelling met drie opeenvolgende loopgraven over een diepte van 150 tot 300 m. Nog 40 m voor de eerste loopgraven werd een prikkeldraadversperring van 5 tot 10 m breed aangelegd. Die voorste linie bestond uit twee loopgraven met een tussenafstand van 20 m. Dat was de alarmlinie of een lijn van voorposten waar een minimum aan troepen werd opgesteld. Indien de vijand tot deze voorste linie zou doordringen, dan zou er een tegenaanval volgen vanuit de tweede lijn van loopgraven, die zich op ongeveer 100 m achter de voorste linie bevond. Deze tweede lijn was de hoofdweerstandslijn waar het gros van de troepen zich bevond. In de hoofdweerstandslijn waren de mitrailleurs opgesteld om de vijandelijke aanval te breken. In deze lijn waren bunkers ingewerkt en aangeaard langs de vijandelijke zijde. Door die positionering waren ze voor de vijand niet zichtbaar. Ten slotte lag er nog een derde lijn op ongeveer 300 m achter de eerste. De opeenvolgende linies waren verbonden door een verbindingsloopgraaf in zigzagvorm. Op ongeveer 1 km achter het front lagen de betonnen commandoposten.

NA DE OORLOG

Nadat de Duitsers op het einde van de oorlog hun posten hadden verlaten was de militaire rol van de grensverdediging en van de Stelling Antwerpen de facto uitgespeeld. De Duitsers hadden de inboedel uit de bunkers meegenomen. Deze beleven leeg achter maar werden niet opgeblazen of onbruikbaar gemaakt. De loopgraven werden door de eigenaars van de gronden gedempt. Enkel in bosgebieden bleef het loopgravenstelsel bewaard. De percelen met bunkers werden door de Belgische overheid geconfisqueerd.

In het voorjaar van 1944 metselden Duitsers de bunkers dicht uit vrees dat zij door verzetsgroepen gebruikt zouden worden. In sommige gevallen mochten de bunkers open blijven, bijvoorbeeld omdat de bevolking ze als schuilplaats gebruikte, of omdat ze strategisch van geen belang waren.

Na de Tweede Wereldoorlog werden vele loopgraven dichtgegooid en bunkers afgebroken. De gronden met Duitse bunkers werden militaire domeinen van de Belgische staat. Hun rol was nu echter verwaarloosbaar geworden. Na verloop van tijd werden ze vrijgegeven en overgedragen aan het departement Financiën. In de jaren 1950 en 1960 kregen de oorspronkelijke eigenaars van de percelen de kans om de terreinen, inclusief bunkers, van de staat terug te kopen.

© Gilbert Oesteur

Sommige bunkers werden ingericht als tuinhuis of stal. Andere kregen een nieuwe bestemming als winterverblijfplaats voor vleermuizen.

De bewaringstoestand van de relict is zeer uiteenlopend. Veel bunkers lijken nog in bijna perfecte conditie. Maar de meeste bunkers vertonen toch sporen van betonrot en zijn gebarsten of gedeeltelijk verbrokken. De loopgraven zijn onderhevig geweest aan nivellering; loopgraven werden gedempt en hun borstweringen geëffend. Dat gebeurde vooral in landbouwgebied en bebouwde zones. In bossen die net na de oorlog ontstaan zijn en niet genivelleerd werden voor de aanplanting zijn de loopgraven nog gedeeltelijk bewaard. Verschillende elementen van de oorspronkelijke loopgraven zoals de borst- en de rugwering, de traversen in de loopgraven, de uitsparingen in de loopgraven die dienden als schuilplaats en de uitgegraven stroken om de borstweringen aan te leggen zijn nog duidelijk te herkennen.

Een natuurlijke bedreiging voor de loopgraven is overduidelijk de begroeiing (veelal van rododendrons) van de bomen en dicht struikgewas, waarvan de wortels de loopgraven doen instorten. De menselijke bedreiging bestaat vooral uit het nivellieren van bestaande linies. Ook het onderhoud van de bossen kan een bedreiging vormen. Het machinaal weghalen van te dicht struikgewas, waarbij de struiken ontworteld worden, is nefast voor de loopgraven. Daarom is het agentschap Natuur en Bos overgestapt op het manueel verwijderen, veel arbeidsintensiever

maar met minder schade voor de relictten. Nog een bedreiging voor de loopgraven is hun hergebruik als hedendaags slagveld voor Airsoft-wedstrijden (o.a. in het Mastenbos) waarbij twee teams de loopgraven innemen en tegen elkaar strijden. Soms worden hierbij schietkuilen en dergelijke aangelegd. Een ander gevaar zijn BMX-wedstrijden.

LOOPGRAVENPAD MASTENBOS

In 2014 was de herdenking van de Eerste Wereldoorlog het thema voor de Week van het Bos. Voor het Agentschap Natuur en Bos was dat het sein om werk te maken van de ontsluiting van het zuidoostelijke deel van het Mastenbos, tussen de Kalmthoutsesteenweg en de spoorweg Antwerpen-Roosendaal. Samen met de gemeente Kapellen werd een ontsluitingsvoorstel van de Universiteit van Gent en de provincie Antwerpen uitgewerkt. Het loopgravenpad Mastenbos werd op 12 oktober 2014 officieel ingehuldigd.

De lusvormige wandeling is anderhalve kilometer lang en toegankelijk van zonsopgang tot zonsondergang. Via het pad met zitbanken, infoborden, trappen en brugjes wandelen bezoekers door het best bewaarde militaire erfgoed, inclusief de loopgraven. Vier bunkers zijn toegankelijk gemaakt voor het publiek. Op infoborden bij deze bunkers worden aspecten van de verdediging en de historische context van het Mastenbos toegelicht, evenals het unieke ecosysteem dat zich hier ontwikkeld heeft.

MEER LEZEN

Vergeten Liniën. Drie rijk gedocumenteerde en fraai met kaarten en foto's geïllustreerde boeken van de Dienst Erfgoed van de provincie Antwerpen

Deel 1: Antwerpse bunkers en loopgraven door de lens van Leutnant Zimmermann (1918)

Het eerste boekdeel bevat de teksten en bijbehorende illustraties en schetst het historische en wetenschappelijke kader van de Duitse grensverdediging tegen Nederland.

Deel 2: Antwerpse bunkers en loopgraven door de lens van Leutnant Zimmermann (1918)

Het tweede boekdeel omvat de volledige reeks luchtfoto's van Leutnant Zimmermann, afgedrukt in groot formaat en vergezeld van een tabel met alle gegevens die op de foto's te vinden zijn. Daarnaast bevat dit boekdeel drie reeksen kaarten. De eerste reeks geeft een overzicht van de locatie van de luchtfoto's en van de resultaten van het veldwerk. Op de tweede reeks kaarten zijn de georeferencierte luchtfoto's in detail te zien. De derde reeks kaarten geeft de hedendaagse situatie weer, met aanduiding van alle in 2012 ontdekte militaire relictten uit de Eerste Wereldoorlog.

Deel 3: Militair erfgoed binnen de Antwerpse fortengordels op luchtfoto en LIDAR.

Het derde boekdeel kwam tot stand dankzij nieuw bronnenmateriaal, dat bekomen werd door laserscanning en recent ontdekte foto's die gemaakt werden door de Britse Royal Air Force ten zuiden en westen van Antwerpen in oktober en november 1918.

Emiel De Cock

D E N A M E N L I J S T

HET WATERFRONT, DE SS MANITOU EN WINNIE-THE-POOH

Met het Waterfront stond op 29 juni 2018 een van de laatste West-Vlaamse participatieve herdenkingsmomenten over de Grote Oorlog geprogrammeerd. De Belgische kust tussen Zeebrugge en Oostende vormde het decor voor een initiatief waar de vrede, de verzoening, de vergeving en de hoop na vier jaar verwoesting werden herdacht en verwelkomd.

Na voorafgaande participatieprojecten: Lichtfront in 2014, Woordfront in 2015, de 30000ste Last Post in 2015 en het Kraterfront in 2017, was het Waterfront het vijfde participatieproject binnen GoneWest, het culturele herdenkingsprogramma van de Grote Oorlog in West-Vlaanderen. Naar analogie met de voorbije projecten kon ook het ruime publiek deelnemen en waren ook vele VIFF-leden weer van de partij.

HET WATERFRONT, DE NAMENLIJST EN DE HERINNERING

Op 29 juni 2018 kwamen 6000 mensen samen langs de 21 kilometer lange kustlijn tussen de havengeulen van Zeebrugge en Oostende, om met 3000 bootjes het einde van de Eerste Wereldoorlog (WO I) te herdenken en de hoop op betere tijden te verbeelden.

Op elk bootje werd een naam van een slachtoffer herdacht, wiens overlijden gelinkt is aan het Waterfront, de strijd die gevoerd werd in de Belgische wateren, bij of vanaf de Belgische kust en bij uitbreiding ook Belgen trof die elders op zee zijn omgekomen ten gevolge van gebeurtenissen veroorzaakt door de Grote Oorlog.

De namen van deze 'Zeedoden' werden verzameld in het kader van het Namenlijstproject, dat het In Flanders Fields Museum met de steun van GoneWest heeft opgezet in 2010. Binnen de context van het Waterfront betekent dit onder meer alle Belgische zeelui die door de strijd op zee om het leven kwamen, alle niet-Belgische doden omgekomen in de Belgische territoriale wateren, alle burgers die aan de Belgische kust stierven door bombardementen of beschietingen vanop zee, militairen die sneuvelde tijdens geallieerde aanvallen op de kust

herinnering aan het Waterfront

en alle slachtoffers van Duitse duikboten die specifiek vanuit Vlaanderen opereerden.

Alle namen vermeld in de Namenlijst, evenals de 3000 namen herdacht op de bootjes van het Waterfront, gaan over mensen, elk met hun eigen, specifiek verhaal dat meestal tragisch is maar soms ook inspirerend en zelfs hoopvol kan zijn. Dergelijke verhalen helpen ons te herinneren dat oorlog vreselijk blijft en nooit meer zou mogen plaatsvinden, niettegenstaande de harde tegenovergestelde realiteit van iedere dag. De Namenlijst maar ook andere informatiebronnen zoals de bestanden van de Commonwealth War Graves Commission (CWGC), zijn niet volledig of niet volledig juist, niettegenstaande alle geleverde inspanningen, maar vormen wel uitstekende instrumenten om de impact van oorlog op mensen te kunnen begrijpen.

Zeedoden herdacht

© Piet Chielens

ROBERT HUYGHE EN DE SS MANITOU

Eén van de slachtoffers opgenomen in de Namenlijst en in de lijst met 3000 namen van het Waterfront, was Robert Huyghe. Hij werd in 1888 of 1889 in Oostende geboren en was de zoon van Hélène Huyghe. Over de vader zijn geen nadere gegevens bekend. Moeder Hélène woonde in Oostende aan de Nieuwpoortsesteenweg 84.

Robert Huyghe was matroos, "third mate", op de SS Manitou (SS betekent StoomSchip) en is op 26-jarige leeftijd omgekomen op de Middellandse Zee, ergens tussen de Griekse eilanden Skyros en Lemnos in april 1915. Hij overleed tijdens een slecht uitgevoerde evacuatie van de SS Manitou nadat deze was aangevallen door de Turkse torpedoboot Demirhisar.

Robert Huyghe wordt, samen met 7 andere bemanningsleden van de SS Manitou, herdacht op Tower Hill Memorial in London, het gedenkteken waarop alle omgekomen zeelieden van de Mercantile Marine (de koopvaardij en vissersvloten), zonder bekend graf, vermeld staan.

Volgens de informatie in de CWGC-bestanden en zoals ook vermeld op het Tower Hill Memorial, zou Robert Huyghe omgekomen zijn op donderdag 15 april 1915, niettegenstaande de SS Manitou pas werd aangevallen door een Turkse torpedoboot in de ochtend van vrijdag 16 april 1915. Alle andere omgekomen bemanningsleden van de SS Manitou hebben als overlijdensdatum 16 april 1915. Bijgevolg is het waarschijnlijk dat ook Robert Huyghe pas is omgekomen op vrijdag 16 april en niet op 15 april 1915.

DE SS MANITOU EN DE DEMIRHISAR

De SS Manitou was midden april 1915 als troepentransportschip op weg van Alexandria in Egypte naar de haven van Mudros op het Griekse eiland Lemnos en dat in het kader van de Brits-Franse voorbereidingen op een landing op het Ottomaanse/Turkse schiereiland Gallipoli.

Na de mislukte Brits-Franse beschietingen vanop zee op de Turkse forten die de toegang tot de Dardanellen bewaakten, wilde de Duitse Admiraal Souchon ook enig offensief machtsvertoon ten toon spreiden door minstens één Turkse torpedoboot de Middellandse zee op te sturen om daar geallieerde schepen aan te vallen. Admiraal Wilhelm Souchon, van Franse Hugenoote afkomst, was de admiraal die de Duitse kruisers Goeben en Breslau in augustus 1914 naar Constantinopel bracht. Daarna werd de toegang tot de Dardanellen versterkt met Duitse bijstand en werd de Bosporus ondermeer beveiligd door de Goeben. Souchon werd benoemd tot opperbevelhebber van de Ottomaanse marine, een positie die hij behield tot september 1917.

De Turkse torpedoboot die de prestige-opdracht op de Middellandse zee kreeg toegewezen, was de Demirhisar (andere schrijfwijzen zijn: Demir Hisar, Demir Hissar, Dhair Hissar,...). De commandanten van de Demirhisar waren Leutnant Freiherr Wilhelm von Fircks en kapitein Lüfti Talat Bey. Op 7 maart 1915 kon de Demirhisar de Egeïsche zee bereiken en na een aantal schermutselingen met geallieerde schepen werd aangemeerd in Smyrna (Izmir) voor herstelling en bevoorrading.

In de nacht van 15 april 1915 verliet de Demirhisar de haven van Smyrna en voer opnieuw de Egeïsche zee op. Omstreeks 9 uur in de ochtend van vrijdag 16 april 1915 bemerkte de Demirhisar een Brits stoomschip in de buurt van het Griekse eiland Skyros. Het bleek om het Britse troepentransportschip de SS Manitou te gaan. De overtocht van de SS Manitou vanuit Egypte naar het Griekse eiland Lemnos, was één van de laatste troepentransporten van de Britse 29ste Divisie, met 20 officieren, 626 mannen en 615 paarden aan boord, samen met een onbekend aantal bemanningsleden van de Mercantile Marine. De meeste militairen behoorden tot de 147ste Brigade Royal Field Artillery en zouden uiteindelijk landen op Cape

Helles op 25 april 1915. Daar waren ze betrokken in hevige gevechten tot hun uiteindelijke evacuatie in de nachten van 7 en 8 januari 1916, waarna ze terugkeerden naar Egypte.

Toen de Demirhisar de SS Manitou, onder leiding van kapitein John McMath, naderde, signaleerde deze de SS Manitou om te stoppen. De Duitse kapitein Wilhelm von Fircks beval de Britten het schip binnen de 10 minuten te verlaten. Er was geen mogelijkheid tot verzet door de SS Manitou omdat alle geweren, kanonnen en munitie benedendeks waren opgeslagen. Daarnaast bleken er enkel reddingsloepen te zijn voor een derde van de bemanning en begon men zonder orders en in paniek, overbeladen sloepen neer te laten. Hierdoor braken een aantal sloepen af en kapseisden, waarbij de bemanning in zee terecht kwam. Te midden van deze verwarring aan boord van de SS Manitou, werden door de Demirhisar nog 2 torpedo's afgevuurd die echter beide het doel misten. Er werd ook nog een derde torpedo afgevuurd door de Demirhisar die de SS Manitou wel raakte maar niet tot ontploffing kwam. Zonder dat de SS Manitou tot zinken werd gebracht, waren er toch minstens 51 slachtoffers te betreuren (het juiste aantal is niet bekend), waarvan Robert Huyghe uit Oostende er wellicht één was.

In april 1915 was Harry Biles bij de Royal Naval Volunteer Reserve Division in de Egeïsche zee en was daar, zoals uit zijn dagboek blijkt (<https://peterhbiles.wordpress.com>), ooggetuige van de ramp met de SS Manitou. Harry Biles was assistent-betalemeester in de Royal Naval Division's 2nd Brigade. Het schip waarop Harry Biles voer, de Royal George, ontving om 11 uur in de ochtend van 16 april een SOS-bericht afkomstig van de SS Manitou. Hij zag bij aankomst nog net de Demirhisar wegvaren, waarna er onmiddellijk begonnen werd met drenkelingen van de SS Manitou uit zee te redden. Ze slaagden er in 98 drenkelingen uit het water te hijsen, van wie er nadien toch nog 6 overleden. Deze werden om 18 uur op zee begraven voor het eiland Skyros. De overlevenden werden, op 12 na die te uitgeput waren, naar de SS Manitou teruggestuurd die daarna op eigen kracht verder kon.

Op vrijdag 23 april was Harry Biles ook aanwezig op de begrafenis van Rupert Brooke, één van de bekendste Engelse oorlogsdichters, waarover Harry in zijn dagboek het volgende vermeldde: "Attended funeral of Lieutenant R.C. Brooke of Hood Battalion who died at 4.20 pm. Septic Pneumonia. Landed at 8.30 pm. Body buried in the Olive Grove at Skyros at 11.00 pm. Very impressive scene. Returned on board about 12.00". Harry Biles sneuvelde op 13 juli door een schot van een Turkse scherpshutter bij Backhouse Post, Gallipoli. Hij was 36 jaar en ligt begraven op Skew Bridge Cemetery, Gallipoli.

de SS Manitou, waar Robert Huyghe dienst deed

Panel 13

Robert Huyghe wordt vermeld op het Tower Hill Memorial

Tower Hill Memorial

Nadat de SS Manitou noodsignalen had uitgestuurd waren eveneens de destroyers HMS Jed, Kennet en Wear en de kruiser HMS Doris op weg om hulp te bieden. Toen de Britse destroyers in het zicht kwamen van de Demirhisar, vertrok deze haastig naar de Anatolische kust. Met steeds sneller naderbij komende Britse destroyers, zonder munitie en bovendien nadat één van de motoren van de Demirhisar het had begeven, besloten de commandanten Wilhelm von Fircks en Talat Bey, de Demirhisar te laten stranden op de zuidoostkust van het Griekse eiland Chios. Na hun wapens in zee te hebben geworpen en de machinekamer te hebben vernield, werd de

de Turkse torpedoboot Demirhisar

Demirhisar verlaten. De bemanning, bestaande uit 9 Duitsers en 25 Turken, werd in Griekenland geïnterneerd.

Het incident met noodlottige en dodelijke afloop tussen de SS Manitou en de Demirhisar werd snel en uitvoerig in de Britse en Amerikaanse pers gemeld. Zo verscheen op 20 april 1915 al een artikel in de New York Times met als titel " Bombs left by Turks blew up Torpedoboat – Party that boarded Craft, Run down by British ships, had a narrow Escape". Dit artikel bevatte het verslag van een Amerikaanse journalist die al op 18 april 1915 een bezoek had gebracht aan het op Chios gestrande wrak van de Demirhisar.

Midden 1915 was Leutnant Freiherr Wilhelm von Fircks al terug in Duitsland, na een korte internering in Griekenland (sinds 16 april 1915). Hij werd op 7 september 1915 kapitein van de U-59 onderzeeboot, behorend tot het 2de U-boot Flotilla, en zou vervolgens 14 geallieerde schepen tot zinken brengen. Op 14 mei 1917 liep de U-59 op een Duitse mijn in de buurt van Horns Rev in de oostelijke Noordzee, ongeveer 15 kilometer van het meest westelijke punt van Denemarken. Bij dit incident vielen 33 doden, waaronder Wilhelm von Fircks en waren er slechts 4 overlevenden.

DE SS MANITOU EN HARRY COLEBOURN

Niettegenstaande de meer dan 50 slachtoffers die bij het incident tussen de SS Manitou en de Demirhisar waren gevallen, kon de SS Manitou gedurende WO I toch troepentransporten blijven uitvoeren en doorstond het schip ook alle verdere aanvallen. De SS Manitou werd uiteindelijk in 1925 in Italië gesloopt, nadat hij na WO I onder meer nog dienst had gedaan tussen Bremen en Southampton en tussen Quebec en Montreal, weliswaar onder de nieuwe naam "Poland".

De SS Manitou (oorspronkelijke naam: "Victoria") werd

reddingsoperatie van de SS Manitou

gebouwd in 1897 door Furness, White & Co Ltd., West Hartlepool (Sunderland) en daarna aangekocht door de Britse Atlantic Transport Line. Het schip was één van de 5 zusterschepen die door de Atlantic Transport Line werden aangekocht ter vervanging van schepen die door de Amerikaanse overheid opgevorderd waren als troepentransportschepen in de Spaans-Amerikaanse oorlog. De andere schepen waren de Cleopatra, de Alexandria, de Boadicea en de Winifreda.

De SS Manitou werd van 1902 tot 1914 gecharterd door de Red Star Line en verzorgde vooreerst de dienst tussen London en New-York. Vanaf augustus 1905 tot augustus 1914, verzorgde de SS Manitou de Red Star Line dienst tussen Antwerpen en Philadelphia. In juli 1914 werd de laatste overtocht gemaakt tussen Antwerpen en Boston en Philadelphia. Bij aanvang van de oorlog in augustus 1914, werd de SS Manitou van Antwerpen naar Liverpool overgebracht. Het schip werd omgebouwd om 1100 derde klasse-passagiers te kunnen vervoeren in plaats van de 120 eerste klasse-passagiers waarop het schip oorspronkelijk voorzien was (naast een ruimte om vee te verschepen).

Vanaf oktober 1914 verzorgde de SS Manitou troepentransporten en was één van de vele lijnschepen die in konvooi op 3 oktober 1914 vanuit Gaspé Bay, Quebec, Canada, het eerste Canadese troepencontingent overbracht naar Engeland. De SS Manitou kwam op 17 oktober 1914 aan in Devonport, met aan boord Harry Colebourn, officier-dierenarts, vergezeld van een berenjong, door hem Winnie genoemd. Later zou dit berenjong de inspiratie vormen voor de naam van het figuurtje Winnie-the-Pooh in de boeken van Alan Alexander Milne. De overtocht wordt door Harry Colebourn vermeld in zijn dagboeken, die vooral korte notities bevatten en neergeschreven werden in 6 notaboekjes. Deze dagboeken zijn te raadplegen op: therealwinnie.ryerson.ca/collection.

Colebourn's oogappel Winnie, genoemd naar Winnipeg, werd later wereldberoemd als Winnie-the-Pooh

Harry Colebourn en Winnie, zijn berejng

HARRY COLEBOURN EN WINNIE

Harry Colebourn werd op 12 april 1887 geboren in Birmingham, Engeland en emigreerde in 1905 op 18-jarige leeftijd naar Canada. Hij behaalde in het Ontario Veterinary College, gevestigd te Guelph, op 25 april 1911 een graad in dierengeneeskunde (Veterinary Surgeon).

Na een kort verblijf terug in Engeland, verhuisde Harry Colebourn naar Winnipeg, Manitoba. Daar verkreeg hij een aanstelling als dierenarts in het Department of Agriculture, Health of Animals Branch. Vanaf 1911 volgde hij ook een opleiding als reserve-officier en werd gedetacheerd naar het 34th Regiment of Cavalry, Fort Garry Horse, op 15 mei 1912. Toen de oorlog uitbrak was hij een goed getrainde officier en bood hij onmiddellijk zijn diensten aan for king and country. Hij vertrok op 23 augustus 1914 uit Winnipeg, richting Valcartier, Quebec en was ondertussen ingedeeld bij het Canadian Army Veterinary Corps (C.A.V.C).

Toen de trein op 24 augustus 1914 stopte in White River, kocht Harry Colebourn voor 20 dollars een klein, zwart, vrouwelijk berenjng van een pelsjager die kort voordien de moeder had gedood. Harry Colebourn gaf het berenjng de naam Winnie en dat naar zijn thuisstad Winnipeg. Op 17 oktober 1914 kwamen Harry Colebourn en Winnie aan in Devonport, Engeland, en vandaar ging het naar Salisbury Plain voor verdere opleiding en training. Winnie verbleef bij Harry Colebourn in het trainingskamp en werd daar het lievelingsdier van veel soldaten. Toen de opleiding teneinde liep en Harry Colebourn samen met zijn medesoldaten naar het front in Frankrijk zou worden gestuurd, kon Winnie hen niet langer vergezellen. Daarom besloot Harry Colebourn om Winnie onder te brengen in de London Zoo, wat volgens een dagboeknotitie van Harry plaatsvond op 9 december 1914 en dat in principe tot het einde

van de oorlog. Uit verdere dagboeknotities, blijkt dat het steeds zijn bedoeling was om Winnie na het einde van de oorlog mee terug naar Canada te nemen. Harry Colebourn was Winnie blijkbaar zeer genegen en ging haar gedurende WO I dan ook geregeld bezoeken in de London Zoo.

HARRY COLEBOURN IN IEPER

Niettegenstaande Winnie reeds in december 1914 was ondergebracht in de London Zoo, blijkt uit dagboeknotities van Harry Colebourn dat hij pas op 11 februari 1915 naar Frankrijk is vertrokken aan boord van de SS City of Dunkirk. Hij bereikte St-Nazaire op 14 februari 1915 om 20u30, maar de ontschepping vond pas de volgende ochtend plaats om 7 uur; "waarbij ook alle paarden zonder ongevallen aan land werden gebracht". Vervolgens ging het per trein naar Strazeele.

Op 21 februari 1915 kwam Harry Colebourn in de late namiddag aan in Ploegsteert en werd daar ingekwartierd in een kleine boerderij. De volgende dag bezocht hij het dorp en de verwoeste kerk die toen iedere dag beschoten werd. In de daaropvolgende weken verbleef hij onder meer in Fleurbaix, Armentières, Estaires en Steenvoorde. Op de dag (15 of 16 april 1915) dat Robert Huyghe omkwam op de Middellandse zee was Harry Colebourn in Ieper. Hij was vanuit Steenvoorde via Poperinge op 14 april 1915 in Ieper aangekomen, waar hij volgens zijn dagboeknotities, gedineerd heeft. Op deze wijze kwamen Harry Colebourn en de Canadezen midden in de 2de Slag om Ieper terecht en ondergingen ze de eerste grote gasaanval door de Duitsers.

In iets meer uitgebreide dagboeknotities, daterend van 22 april 1915, schreef Harry Colebourn hierover het volgende: "Town is being shelled to pieces. Many men & horses killed. Shell bursts almost at my feet. German gas French soldiers who retreat en mass.

Hundreds of civilians and soldiers streaming down road out of Ypres. Old men carrying their wife on their back. Terrible scenes."

Midden mei 1915 verliet Harry Colebourn Ieper en Poperinge en werd terug over de grens in Frankrijk gelegerd: Merris, Bailleul, Nieppe, Le Havre, ... Harry Colebourn heeft daarna ook nog de Somme, Vimy Ridge en Passendale meegemaakt maar kwam toch heelhuids doorheen WO I, weliswaar met steeds toenemende gezondheidsproblemen. Op 11 november 1918 noteerde Harry Colebourn kort en krachtig in zijn dagboek: "Armistice is signed. Great celebrations all day." Harry Colebourn ging na de oorlog terug naar Winnipeg en zette daar een dierenartspraktijk op, vooral gericht op kleine dieren en paarden. In 1923 huwde hij Christina McLeod en in 1925 werd hun enige zoon Fred geboren. Harry Colebourn overleed op 60-jarige leeftijd (24 September 1947) in Winnipeg.

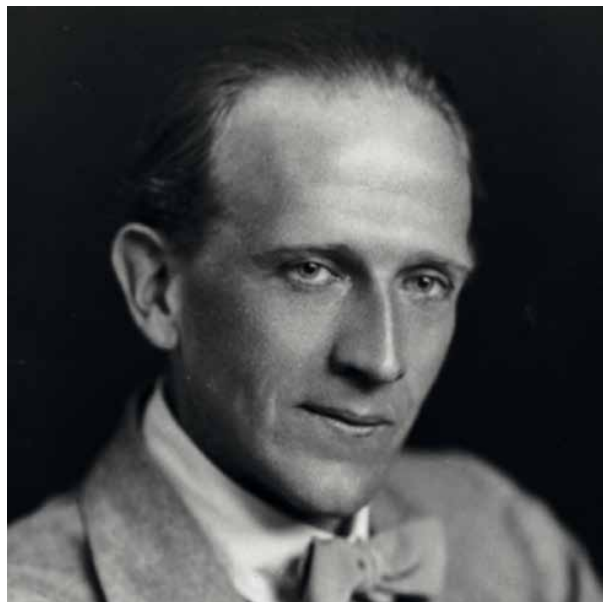
HARRY COLEBOURN EN WINNIE-THE-POOH

Na WO I besloot Harry Colebourn toch om Winnie in de London Zoo te laten, niet in het minst als blijk van appreciatie voor de goede zorgen die Winnie aldaar gedurende de oorlogsjaren had mogen ontvangen. Winnie was ondertussen ook een echte attractie van de London Zoo geworden, vooral bij jonge kinderen, en was volgens haar verzorgers bovendien zeer tam en betrouwbaar.

Schrijver Alan Alexander Milne en zijn zoon Christopher Robin werden vanaf 1924 ook trouwe bezoekers van de London Zoo en vooral bewonderaars van Winnie. De 4-jarige Christopher Robin was bij deze bezoeken zo ingenomen door Winnie dat hij zijn teddybeer naar haar vernoemde en vervolgens werd Winnie de inspiratiebron voor het figuurtje Winnie-the-Pooh in de boeken van vader A.A. Milne.

In 1926 publiceerde A.A. Milne zijn meest bekende boek uit de Pooh's Classics met als titel "Winnie-the-Pooh", gevolgd door andere boeken zoals *The House at Pooh Corner*, *When We Were Very Young* en *Now We Are Six*. Winnie overleed op 12 mei 1934 in de London Zoo en haar schedel wordt nog steeds bewaard in het Royal College of Surgeons' Hunterian Museum in London.

Een andere persoon die betrokken was bij het ontstaan van het Winnie-the-Pooh universum was Ernest Howard Shepard, de illustrator van de Winnie-the-Pooh boeken. Hij had als kapitein bij de Royal Garrison Artillery de oorlog in Vlaanderen van nabij meegemaakt, meer bepaald de Slag bij Passendale. Daarnaast was hij ook bij Arras, aan de Somme en aan het Italiaanse front geweest, waar hij Ernest Hemingway ontmoet had. Vooraleer E.H. Shepard de illustraties creëerde voor de Winnie-the-Pooh

A.A. Milne, auteur van de Winnie-the-Poohboeken

verhalen, had hij al uitgebreid zijn oorlogservaringen vastgelegd in schetsen, tekeningen en schilderijen, zoals onder meer van het verwoeste Zillebeke ten tijde van de Slag bij Passendale.

De meeste van deze tekeningen en schetsen werden pas herontdekt in 2015, in een vergeten koffer die opgeslagen lag in de archieven de Shepard Trust. In 2017 werden in Huis Doorn (NL), de tekeningen van E.H. Shepard uit WO I, voor het eerst buiten het Verenigd Koninkrijk tentoongesteld.

Alan Alexander Milne was in WO I officier geweest bij het Royal Warwickshire Regiment en werd, nadat hij bij de Somme gewond was geraakt, gerekruteerd door de Britse militaire inlichtingendienst. A.A. Milne was niet enkel de schrijver van Winnie-the-Pooh boeken en verhalen maar ook van tal van andere romans, toneelstukken, ... en tevens van een boek dat een soort pacifistisch manifest was met een felle aanklacht tegen oorlog: *Peace with Honour*, gepubliceerd in 1934. In dit boek gaf A.A. Milne uiting aan zijn afkeer van oorlog in alle omstandigheden en in alle vormen. Als verantwoording voor het schrijven van dit boek vermeldde A.A. Milne in het tweede hoofdstuk onder meer het volgende: "Ik ben dit boek aan het schrijven omdat ik wil dat iedereen denkt, zoals ik doe, dat oorlog vergif is, en niet, zoals zo vaak wordt gedacht, een te sterk, uiterst onaangenaam medicijn."

DE "BOOT-SCHAP" VAN HET WATERFRONT

Zonder WO I waren Robert Huyghe, Leutnant Freiherr Wilhelm von Fircks, Harry Biles en vele anderen toen niet omgekomen in die tijdsruimte. Zonder Grote Oorlog had het berenjong Winnie ook nooit de overtocht met de SS Manitou gemaakt van

Canada naar England en was wellicht ook nooit het figuurtje Winnie-the-Pooh, dat nu in ons collectief geheugen gegrift staat, gecreëerd. Het kinderlijk onschuldige universum van Winnie-the-Pooh kan geen weerwerk bieden tegen oorlog maar is wel een fabelachtig toevluchtsoord voor een wereld die nog altijd verlittekend wordt door oorlog. Het Waterfront, bedoeld als "boot-schap" van vrede en hoop, sloot hier dan ook perfect bij aan.

Ps: Bovenstaand verhaal vormde tevens het onderwerp van een interview door Anja Daems met Patrick Rapoye, uitgezonden op vrijdag 29 juni 2018, door Radio2, in het programma De Madammen, en dat in het kader van het Waterfront.

Patrick Rapoye

schets van E.H. Shepard van het verwoeste Zillebeke in 1917

B O E K B E S P R E K I N G

‘NEEM MIJN JEUGD, DIE STIERF VANDAAG’

gallant was and gay! Let them hide his tumbled head!... Oorlog baart kunst, en aborteert ze.

VERRASSEND

Onze VIFF-leden verras je niet gauw meer met weetjes over Engelse war poets als pakweg Siegfried Sassoon. Hoe vaak hebben we Ledwidge geroemd om zijn verzen, bij de appelboom aan het graf in Boezinge? Wie kent niet het verhaal achter de iconische beelden van Käthe Kollwitz in Vladslo? En kijk, zonder dichter-dokter John McCrae had ons IFF-museum misschien geen naam.

Kan een boek over “Kunstenaars in de frontlinie van de Eerste Wereldoorlog” (zoals de ondertitel luidt) ons dan nog boeien of verbazen? Voor het pas verschenen werk van Dannie ten Zweege, ‘Neem mijn jeugd, die stierf vandaag’ is het antwoord volmondig ‘ja’. Met een breed en kleurrijk palet bestrijkt de Nederlandse publiciste zowel dichters en romanciers als schilders, beeldhouwers en componisten van diverse nationaliteiten, die in WO I verwickeld raakten, bij vriend of vijand. Gaandeweg, zo bekend ze, moest ze de eindeloze reeks namen beperken: een minimum aan militaire informatie moest te vinden zijn; en ze zocht enkel op het Westelijke front.

VLAAMSE MEESTERS IN 14-18

We leren dat Constant Permekes expressionisme begon te rijpen in zijn Engelse oorlogsjaren. Soldaat Permeke werd in

1914 zwaar gewond bij Duffel. Brancardiers meenden eerst dat hij dood was. Hij belandde in een Londens hospitaal. Twee jaar van invaliditeit en afzondering om te herstellen, wierpen hun sombere schaduw op zijn doeken. Pas na de oorlog kwam hij naar Vlaanderen terug. Toen begon het voor hem pas echt.

Schilder-beeldhouwer Rik Wouters scheerde al vóór WO I hoge toppen met zijn heldere fauvistische kleuren, neigend naar Cézanne. De oorlog kraakte zijn succes en geluk af. Hij was 32 en werd in het 9e Linierregiment ingezet bij de Luikse forten; ‘Hendrik’ Wouters deserteerde heel kort, maar keerde terug. Hij had al jaren last van helse hoofdpijn. In 1916 bezweek hij in een Nederlands interneringskamp aan zijn tweede hersenoperatie. De plechtige rouwdienst, de laatste rustplaats nabij zijn geboortehuis... U leest het in dit boek.

LE GRAND MEAULNES & DE WITTE

De passage over de Franse luitenant Henri-Alban Fournier deed mij opveren. Daar waren mijn collegejaren weer. De Franse les. Eén boek, ‘Le Grand Meaulnes’, uit 1913 volstond voor Alain-Fournier (pseudoniem) om tot de Franse klassieken te behoren. Eén kogel ook om de auteur een jaar later bij Verdun neer te leggen. Alain-Fournier leek op zijn hoofdfiguur: roekeloos, heroïsch, impulsief, op zoek naar de onbereikbare liefde. Dat merkwaardige monumentje, een soort mini-serre, waar luitenant Fournier en zijn mannen pas in 1991 werden gevonden, wil ik toch eens gaan zien. Met die schelmenroman bij de hand. Misschien toch maar in het Nederlands.

Van ‘Le Grand Meaulnes’ naar *De Witte van Zichem* is maar een stap. Natuurlijk ontbreekt Ernest Claes niet tussen de vele tientallen kunstenaars. Zwaar gewond in Namen, krijgsgevangen in Duitsland... Toch spijtig dat Dannie ten Zweege hier Claes’ grote oorlogsroman ‘Bei uns in Deutschland’ (1919 en 1999) vergeet.

KORTE BIO'S EN WIST-JE-DAT'JES

Ten Zweeges studie verdient niettemin een pluim. De korte bio's, bijzondere verhalen, de *petite histoire* van grote en kleine namen, houden de lezer vast. Te weinig realiseren we ons de impact van de oorlog op deze generatie kunstenaars. De titel geeft het aan: 'Neem mijn jeugd, die stierf vandaag'. Meestal betreft het jonge mensen, wier leven met de 'Grote Oorlog' een dramatische wending neemt of abrupt stopt. Nog eentje? Iets beter bekend, maar toch weer een smaakmaker. Rupert Brooke was mogelijk Englands aantrekkelijkste dichter van toen: Cambridge-boy, welstellend en verdienstelijk atleet, die al in 1911 lof kreeg voor zijn debuut 'Poems'. Hij was 27 toen hij in oktober 1914 met de Britse Marine naar Antwerpen voer. Net te laat: de stad was helaas gevallen. Meteen daarna schreef Rupert Brooke de sonnetten waarmee hij onsterfelijk werd. Figuurlijk, want onderweg naar de Dardanellen (slag bij Gallipoli, 1915) bezweek de dichter op de Egeïsche Zee aan een bloedvergiftiging. Aandoenlijk is het getuigenverslag van componist Denis Browne, die hem bijstond aan boord. De vriendschap met o.a. Virginia Woolf en E.M.Forster (*A Passage to India*) had Rupert Brookes talent beslist naar de hoogste toppen kunnen duwen. Nu troosten we ons met 'The Soldier': *If I should die, think only this of me: that there's some corner of a foreign field that is for ever England*. Hoe toepasselijk als je zijn kleine praalgraf bekijkt, op een Grieks eiland.

Het boek volgt min of meer de tijdlijn van de oorlog, maar de levensloop (vaak de sterfdatum) van de artiest primeert. Dannie ten Zweege citeert uit dagboeken, (auto-)biografieën, memoires en studies. Het verloop van WO I wordt tussendoor beschreven, maar is terecht beperkt; daar zijn genoeg andere werken voor geschikt. In zijn nawoord looft WO I-kenner prof. J.H.J. Andriessen de auteur: 'Zij heeft een soort monument voor deze kunstenaars opgericht om hen aan de vergetelheid te ontrukken. Van een aantal kunstenaars had ik nog nooit gehoord; ze wekten mijn nieuwsgierigheid. Van anderen weet zij bijzonderheden te geven die doorgaans niet zo bekend zijn.'

Geert Spillebeen

Rik Wouters 1913 - zelfportret met sigaar

Alain-Fournier (*Le Grand Meaulnes*) 1886-1914

Glazen monument voor Alain-Fournier en zijn kameraden

'Neem mijn jeugd, die stierf vandaag' (Dannie ten Zweege) is uitgegeven bij Amsterdam University Press; prijs ong. 34,99€, 238blz.

HISTORISCHE RUBRIEK

1919:

WE KREGEN ER (ALLEEN) 'EUPEN' EN MALMÉDY' BIJ

België, het 'Poor little Belgium' van 1914 trok in 1919 met een waslijst aan verlangens naar Versailles. Dat de oorlogsschade betaald zou worden door Duitsland en zijn bondgenoten, daar twijfelde niemand aan. En hadden de gebeurtenissen van augustus 1914 niet aangetoond dat het in 1830-1839 opgelegde statuut van neutrale staat in augustus 1914 weinig bescherming had gebracht? Moest België geen ander statuut krijgen?

UITBREIDING?

Het waren twee zaken die inderdaad werden aangepakt, zij het moeilijker te onderhandelen dan verwacht. Maar was het ook niet het ideale ogenblik om aan uitbreiding te denken? Moest het België van na de oorlog dan niet kunnen instaan voor zijn eigen veiligheid via beter verdedigbare grenzen? En kon men daar 'en passant' niet het 'onrecht' van 1839 mee terugschroeven? En de economische belangen van Antwerpen en Luik, richting Ruhr, in eigen handen nemen en niet laten afhangen van Nederland? Zeeuws-Vlaanderen, Nederlands Limburg, Luxemburg en de 'Waalse gewesten' stonden dus op het verlanglijstje.

Voor de goede orde: elk van deze gebieden is op zich een apart artikel waard, maar deze tekst gaat alleen over Eupen-Malmédy, het 'nieuwe België' van de 'laatste Belgen', dat begin december 2018 door de VIFF-vrienden bezocht zal worden.

NEUTRAAL-MORESNET

Want ja, na de oorlog heeft België in Europa alleen Eupen-Malmédy bijgekregen. Na 1815 werd het abdijvorstendom Malmédy-Stavelot gesplitst. Malmédy ging net als de kantons Eupen en Sankt-Vith naar Pruisen, om daar 105 jaar te blijven. Stavelot vertrok dan weer naar het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Voor het dorpje Moresnet, waar een belangrijke zinkmijn was, maakte men het wel heel bont: een deel werd Pruisen, een deel Nederland en het derde deel werd de tweeherenstaat Neutraal-Moresnet. De geschiedenis van dit

dorp is een boek op zich (en laat dat al geschreven zijn), want dit curiosum trok veel opportunisten aan, ook al omdat het een heel moeilijke juridisch kluwen met zich bracht, smokkelaars aantrok en zelfs een casino herbergde. Na 1919 werd het neutraal-Moresnet het Belgische Kelmis, Belgisch Moresnet werd Moresnet. Pruisisch Moresnet werd Neu-Moresnet.

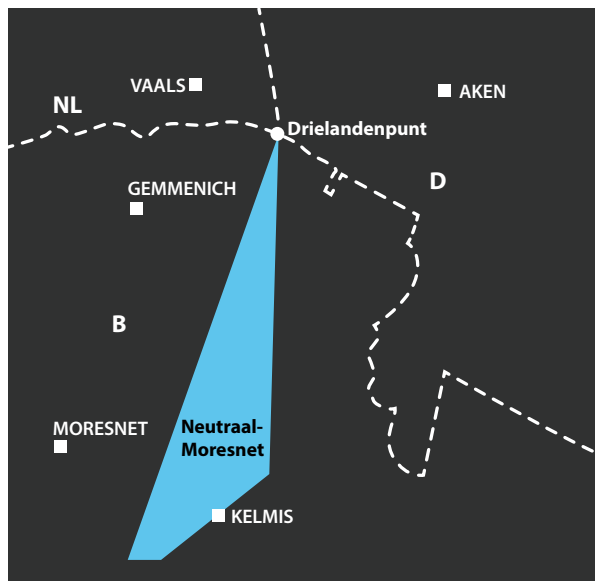
REFERENDUM

Maar terug naar de Belgische eis om Duits grondgebied. Deze werd dus wél ingewilligd. Onder een grote voorwaarde weliswaar: de inwoners moesten zich in een referendum uitspreken 'pro' die aanhechting bij België. Dat was de eis van de Amerikaanse president Wilson, die het zelfbeschikkingsrecht van de volkeren vooropzette en, samen met de Britten, niet echt geloofde in verhalen over 'het Belgisch, Waals karakter' van deze streek, verteld door mensen die ijverden voor het Belgisch worden van de streek. De talentelling liet geen uitleg voor interpretatie: van de 61000 inwoners waren er 45000 Duitstaligen, 8500 tweetaligen, 4000 Franstaligen en 2500 hadden geen taal (omdat ze als pasgeborene nog niet konden praten). Het vastleggen van de grenzen was nog zo'n ander moeilijk ding.

Alle 'nieuwe gewesten' waren gericht op Aken, en de belangrijke Vennbahn-spoorweg die Aken met Luxemburg verbond overschreed liefst zesmaal de Duits-Belgische grens. Dat was een onhoudbare situatie en dus moest Duitsland ook afstand doen van deze lijn 48 en van de stations. Gevolg was dat er verschillende enclaves in ontstonden. Eigenlijk hadden de Belgen alleen belang in de strategische ligging van het gebied, en nam men er de inwoners willens nillens bij. In Malmédy was de Franssprekende minderheid natuurlijk enthousiast, maar de overige inwoners zagen het niet echt zitten om naar België te verkassen. Zij bleven zo Duits als maar zijn kon en bleven de verjaardag van de Duitse keizer vieren en de standbeelden die herinnerden aan de Frans-Pruisische oorlog van 1870 koesteren.

Herman Baltia

de grenzen van Neutral-Moresnet

de Oostkantons

HERMAN BALTIA

Kortom, het zou niet makkelijk zijn om in een referendum een meerderheid te halen die pro-België zou stemmen. En toch kwam die meerderheid er, en dit dankzij ene Herman Baltia. Deze 56-jarige luitenant-generaal was de zoon van een Duitse moeder en een Luxemburgse vader, had zijn sporen al verdiend in Congo en zou het nieuwe grondgebied dan ook behandelen als een kolonie.

De kwestie van het referendum loste hij eenvoudig op. De inwoners die 'tegen' waren, moesten hun naam laten noteren in openbare registers die alleen in Eupen en Malmédy lagen. Dat deden de mensen dus niet, zeker niet nadat Baltia het gerucht liet verspreiden dat 'tekenen' wel eens nare gevolgen zou kunnen hebben. Amper 271 mensen durfden en het toch aan tegen de annexatie te zijn, voor het overgrote deel Duitse ambtenaren die toch moesten verdwijnen. 'La grande farce Belge' was een feit.

Nu moest de Volkenbond het referendum wel nog geldig verklaren en in die tussentijd was het aangewezen dat er geen onrust zou ontstaan. Baltia regeerde in het begin nog met fluwelen handschoenen, maar deze aanpak deed de roep naar een 'echt' referendum niet verstillen. Eens het fiat van de Volkenbond binnen, was het 'alle remmen los' voor Baltia: het oorlogsmonument van '1870' in Malmédy moest eraan geloven, dat van Eupen kon blijven bestaan, en staat er nu nog.

LOYALITEITSVERKLARING

Baltia verstevigde zijn greep op de nog steeds Duitsgezinde pers en journalisten en riep hen regelmatig op het matje als ze niet schreven wat hij graag wou lezen, en ontsloeg er zelfs. Ook het onderwijs werd Belgisch: de scholen kwamen onder de voogdij van de Belgische staat of de katholieke kerk. Protestantse

scholen werden gesloten 'bij gebrek aan voldoende leerlingen', want ja, er was nu eenmaal een terugloop van protestanten nu Duitse ambtenaren terug naar de heimat trokken. Leerboeken en geschiedenis werden ook aangepast. Zo moest de geografie van België ingestudeerd worden, terwijl er over Duitsland werd gezwegen. Ook de geschiedenis werd Belgisch.

Omdat leerboeken maar leerboeken zijn, en leraren kunnen vertellen wat ze willen in de klas, eiste Baltia een loyaliteitsverklaring. De meeste leerkrachten weigerden en werden dus, hetzij moeizaam vervangen door Duitstalige Belgische leraars. Toch trok na twee schooljaren nog steeds een groot deel van de scholieren naar Duitse scholen, iets wat Baltia dus wel moest verbieden. Hij ging nog verder: studenten die hun hogere studies aan een Duitse universiteit waren begonnen, mochten hun opleiding daar natuurlijk wel verderzetten, maar de Duitse diploma's zouden niet erkend worden in België. Baltia beseftte ook dat hij de kerk moest meekrijgen om zijn onderwijspolitiek te kunnen waarmaken, maar ook de 'kleine clerus' was overwegend pro-Duits. Het gebied behoorde tot het bisdom Keulen, tot in een voor het Vaticaan best pittig tempo Eupen-Malmédy eerst een volwaardig bisdom werd en later toegevoegd aan bisdom Luik. Toch kozen ook nu weer vele priesters voor Duitsland en het bisdom Keulen, eerder dan voor de Belgische oplossing. Na de onderwijzers moest Baltia ook op zoek naar gezagsgetrouwe priesters.

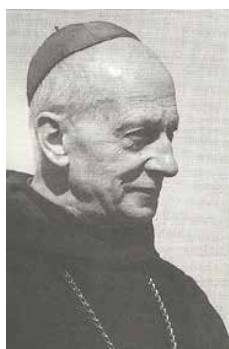
In 1925 vond Brussel het welletjes met dat speciale statuut en met de eigengereide aanpak van Baltia. Het gebied werd gewoon opgenomen in het koninkrijk en gouverneur Baltia werd ontheven uit zijn functie. Hij zou het dus niet meer meemaken dat de inwoners van de streek 'de laatste Belgen' genoemd zouden worden.

Johan Van Duyse

MOBILISATIE IN DE ABDIJ VAN ZEVENKERKEN

augustus 1914

Abt Théodore Nève
(1912-1963)

Nog voor de Eerste Wereldoorlog uitbrak, in de zomer van 1914, was het de nieuwe, herstichte abdij van Zevenkerken voor de wind gegaan. De inhuldiging van het klooster op 8 september 1902 en de wijding van Théodore Nève de Mévergnies als eerste abt in 1912, had de stichter Mgr. Gérard van Caloen met voldoening zien gebeuren. Tegen de zin van de abdijen van Beuron en Maredsous, had van Caloen met felle overtuiging gestreden voor de verwezenlijking van zijn grote

droom. Zelfs bouw- en financiële perikelen hadden hem niet kunnen weerhouden het project Zevenkerken met succes te bekronen. Tussen 1911 en 1914 boden zich 22 koornovicen aan, onder wie 13 Belgen. Onder de 14 lekenbroeders telde men 10 Duitsers. De Belgen kozen voor de door Zevenkerken pas gestichte Katangese missie, de Duitsers meestal voor de Braziliaanse missie waar Mgr. van Caloen zelf actief was. Van 1899 tot 1913 vertrokken er 133 monniken, novicen of postulanten (meestal Duitsers) vanuit Sint-Andries naar Brazilië.⁶

Net voor de zomer van 1914 bracht abt Théodore Nève nog een bezoek aan de Katangese stichting. Pas terug, brak de oorlog uit. Het begin van een moeilijke tijd voor de nog jonge abdij. Onder de 60 monniken waren er 29 Belgen, 23 Duitsers, 2 Engelsen, 3 Fransen, 2 Italianen en 1 Luxemburger. Dertien van de 23 Duitse geestelijken kregen van de Duitse overheid een oproepingsbevel voor het leger. Veel Belgische

kloosterlingen deden dienst als brancardier en de 2 Engelsen trokken huiswaarts om als vrijwilligers deel te nemen aan de strijd. Voor het overige verliep de maand augustus 1914 in de abdij rustig. Wat onder invloed van paniek stuurde de abt zijn novicen naar de abdij van Caldey⁷ in Wales. Een maand later waren ze echter alweer in de Sint-Andriesabdij. Kort voor de Duitse bezetting van de gemeente Sint-Andries op 14 oktober 1914, hadden 2 dagen eerder nog 4 monniken hun plechtige geloften afgelegd. Dezelfde dag nog vertrokken jongeren naar de abdij van Oosterhout (Ned.), anderen naar de abdij van Ramsgate (Engeland). Abt Nève en 11 monniken bleven achter in Zevenkerken.⁸ Op 6 oktober 1914 verbleef een Duitse priester enkele uren in de abdij. Om welke reden konden we niet achterhalen in de abdijskroniek. Op 7 oktober 1914 hadden Engelse troepen kortstondig in het klooster verbleven, terwijl op 10 oktober 350 Belgische artilleristen er even kort hadden gelogeed. De twaalfde van dezelfde maand had vader abt nog aan alle medebroeders toestemming gegeven om Sint-Andries te verlaten. De Duitsers waren toen al in de buurt van Deinze-Aalter gesignaleerd. Elke monnik ontving 20 fr. om eventueel aan de hoogste nood te voldoen.

Op 15 oktober, de eerste dag van de bezetting, meldden zich twee Duitse soldaten aan de poort van de abdij om de weg naar de Chartreuse te vragen. In het kasteel van Emile Jooris met die naam (Zeeweg Varsenare), verbleef al sinds een paar jaar de Duitse arts Heinrich Dusen, gespecialiseerd in gasinfecties en dienstig aan de Duitse novicen en oblaten van de abdij. Alle kastelen in de buurt van de Zeeweg waren direct bezet, op Tudor van de afwezige Stanislas van Outryve d'Ydewalle na. Daar werd de toegang geforceerd. De inhoud van het gebouw bleef gelukkig onaangeroerd.

⁶ Abdijskroniek. Met dank aan archivaris Omer Timmerman.

Papeians de Morchoven, Christian, De Sint-Andriesabdij Zevenkerken. Met dom Théodore Nève van uitdaging tot uitdaging. Lannoo, Tielt, 2002.

⁷ Caldey abbey. Caldey ligt als eiland ten zuiden van Tenby in het graafschap Pembrokeshire, Wales. Bekend om zijn klooster. Gescheiden van het vasteland door het Nauw van Caldey. In de zesde eeuw werd er een Keltisch klooster gesticht en van 1136 tot 1536 (opheffing van de kloosters) was het een benedictijnse instelling. Een anglicaanse benedictijnse gemeenschap kwam in 1906 en bouwde er de huidige abdij, geaccepteerd door de rooms-katholieke Kerk in 1913. (Wikipedia)

⁸ Archief Zevenkerken, kroniek van de abdij

GEORG GEIGER

Dat er in 1914 zoveel Duitse oblaten⁹, postulanten¹⁰ en novicen¹¹ in de abdij vertoefden, was een gevolg van de publiciteit in de Duitse pers voor de opleiding tot benedictijn die je in Zevenkerken kon volgen. De Beierse pers benadrukte de frisse wind die door de abdijen van Maredsous en Zevenkerken waaide. Maar begin augustus 1914 werden 13 Duitse novicen gemobiliseerd, onder wie Georg Geiger¹². Hij had zich in Zevenkerken ingeschreven, op basis van zijn ervaringen met de benedictijnerabdij van Wessobrunn in zijn geboortestreek. Eén van de eerste gedenkplaatjes op het kerkhof van Zevenkerken, verwijst naar hem. Begraven is hij er niet, want hij werd in de slag om Verdun (Fleury) vermist. Op 19 juni 1916 vermeldt de abdijskroniek dat “le frère Baltho (zijn kloosternaam) est considéré comme “disparu”, c.à.d. qu’il est probablement prisonnier des Français”. Van hem bezit de abdij een fiche met (enkele foute) biografische gegevens. Bij zijn inschrijving in het klooster op 6 februari 1911 werd hij genoteerd als zoon van Georgius Geiger, geboren op 21 februari 1893 in Buggenau (Beieren). Het document dat de abdij opstelde, bevat wel enkele afwijkende gegevens. Zijn geboorteplaats is hier Beckland in de buurt van Wessobrunn¹³

in Beieren. Zijn geboortedatum is hier 22 augustus 1893. Hij zou in de volksschool schoolgelopen hebben en ‘geklee’d’ zijn op 21 februari 1911 in de abdij van Sint-Andries bij Brugge. Zijn noviciaat startte hij op 10 februari 1913 onder abt Théodore Nève. Als kloosternaam koos hij Baltho¹⁴. Over zijn dood deelt het document mee dat hij stierf in juni 1916, in de leeftijd van 23 jaar. In het necrologium van de nog jonge abdij wordt Georg Geiger als vierde overledene ingeschreven. We citeren de volledige tekst:

“Stoere Beierse jongen, vernam op 19-jarige leeftijd door aankondiging in Duits dagblad dat Zevenkerken op zoek was naar jonge krachten. Bood zich aan, werd op 10 februari 1913 als novice aanvaard en kreeg de kloosternaam Baltho. Was goede en godvruchtige jonge broeder, beschikbaar voor alle werk en gelukkig in zijn roeping. In juli 1914 opgeroepen door Duitse leger. Midden van het soldatenleven trouw aan zijn idealen, zoals een brief aan zijn familie, later verschenen in het Bulletin des Missions getuigt. In mei 1916 bracht hij, op weg naar het IJzerfront een vluchtig bezoek aan de abdij¹⁵. Na de oorlog ontving men van zijn familie het bericht van zijn dood in juni 1916 ergens in Vlaanderen (?) Hij was slechts 22.” Waarschijnlijk is dit overlijden pas ingeschreven na langere tijd en zonder gebruik te maken van officiële documenten.

⁹ oblaat: religieus in de periode tussen postulaat en noviciaat (Van Dale, 1995)

¹⁰ postulaat: proeftijd van drie tot twaalf maanden die in sommige kloosters aan het eigenlijke noviciaat voorafgaat (Van Dale, 1995); > postulant

¹¹ novice: wie een proefjaar in een klooster doorbrengt (Van Dale, 1995); > noviciaat

¹² Het betreft de broeders Paul (eerste geloften sinds 3 maanden) Riedel (kooipostulant), de lekenbroeders Hermann, Kiliaan, Baltho, Ladislas, Alphonse, Ulric, Godefroid, Rupert, Hammeres en Schellhammer en pateronderrichter dom Emmanuel zelf. Pater Dominique is nog op 2 augustus 1914 naar Engeland vertrokken op vakantie.

¹³ Wessobrunn in de Duitse deelstaat Beieren. Hertog Tassilo stichtte er volgens een legende een benedictijner abdij in 753 ter ere van Sint-Petrus. De abdij leidde vele roepingen af naar de pas gestichte abdij van Zevenkerken (zie necrologium abdij).

¹⁴ Indianennaam.

¹⁵ Van deze vermelding konden we nergens een bevestiging vinden. Mocht hij deelgenomen hebben aan de veldtocht naar Vlaanderen, dan moet het zeker voor mei 1916 geweest zijn, daar hij zeker in juni 1916 in de regio Verdun sneuvelde. Waar de vermelding ‘Vlaanderen en zijn bezoek aan de abdij’ vandaan komen, blijft een raadsel!

DE BRIEF VAN BALTHO

In Bulletin des Missions (1920) vermeldt de redacteur een fragment uit de brief van Geiger, voorafgegaan door een inleiding. "Er rest ons hier een laatste herinnering op te halen: die van een lekenbroeder-novice, gevallen tijdens de storm, broeder Baltho Geiger, geboren in Beieren, in de maand augustus 1898, verdwenen op het einde van juni 1916 en waarvan de dood net bevestigd wordt. We hebben een kopie van de brief die hij 8 dagen voor zijn dood aan zijn familie schreef; hij was er zich van bewust dat hij ging sterven; de brief is te mooi om de belangrijkste passage niet op te nemen:

Frankreich, den 23.6.16

Mijn lieve ouders, Mijn lieve broer,

Ben net uit het Lazarett ontslagen en weer aan het front. Nu ga ik in stelling en als ik terugkom, ga ik direct met verlof, want ik sta allang op de lijst. Ja, lieve moeder, jullie hebben mij geschreven: Georg, kom eens af, ik heb je veel te vertellen, oh mijn lieve moeder, ik ook! Vooreerst wil ik de zon- en schaduwkanten van de oorlog uitleggen, want ik heb hier veel gezien wat mij niet bevalt. De oorlog maakt de jongeren niet beter. Ze zien niets goeds van de officieren. Zo laat de lieve God de oorlog nog lang niet stoppen. Ik persoonlijk ken alleen maar mijn vaderhuis en mijn roeping. Ik heb gebiecht en ter communie geweest en vrees niets, want een engel van God staat naast mij. Wij zijn op het slagveld zo zeker in Gods hand zoals in onze rustige Heimat. Zonder Gods weten bedreigt mij geen gevaar. Mocht ik echter sneuvelen, laat mij niet in het dodenboek inschrijven als 'krijger', want ik ben en blijf een kloosterbroeder. Wat is er in de wereld? Ik zie niets dan haat, onvrede en vijandschap. De mooiste Godsvrede is toch binnen de kloostermuren te vinden. In vrede wil ik leven en sterven. Ik strek mijn handen uit naar jullie en smeeke jullie allen deugdelijk en ordelijk te leven opdat we mekaar zouden terugzien in het hiernamaals. Aan de hemelpoort zal ik jullie tegemoet komen en jullie als mijn geliefden begroeten. Als ik dood ben, moeten jullie het goed stellen, want ik zal echt veel voor jullie bidden. Schrijf dan maar aan de kloosters, waarvan jullie de adressen kennen, want daar wordt veel voor mij gebeden. Misschien laat de lieve God mij nog eenmaal de Heimat zien. Ik zou echt veel van een weerzien genieten. Wees duizendmaal gegroet van jullie zoon...

Pax Baltho O.S.B

P.S. En zien wij elkaar hier nooit meer, de hemel zal ons allen verenigen. Daar kan het noodlot ons niet meer treffen. Nu reik ik jullie ten slotte vanuit de verte de hand, jullie groetend als 'krijger' zowel als 'kloosterbroeder'. Hef de handen en wijs daarheen naar het ouderhuis.

(vrije vertaling uit het Duits door B.D.)

Herdenkingsplaatje van broeder Baltho op het kerkhof van de abdij van Zevenkerken (eigen foto)

In juni 1916 al bezocht broeder Kiliaan, één van de Duitse gemobiliseerden de abdij met het bericht over 'nos autres frères Romain, Balto (Georg Geiger), Wolfgang et Rupert qui se portent tous bien et aspirent à revoir Saint-André. Op 19 juni 1916 al beschouwde de abdijskroniek 'le frère Balto comme "disparu", probablement prisonnier des Français. La mort était restée jusqu'ici incertaine'. Ten slotte vernam de kloostergemeenschap de ware toedracht van het gebeuren. Op 13 september 1919 afficheerde abt Nève op de kerkdeur het bericht van de dood van broeder Balto Geiger, 3 jaar geleden gevallen op het slagveld. 3Hij beval de broeder aan in onze gebeden."

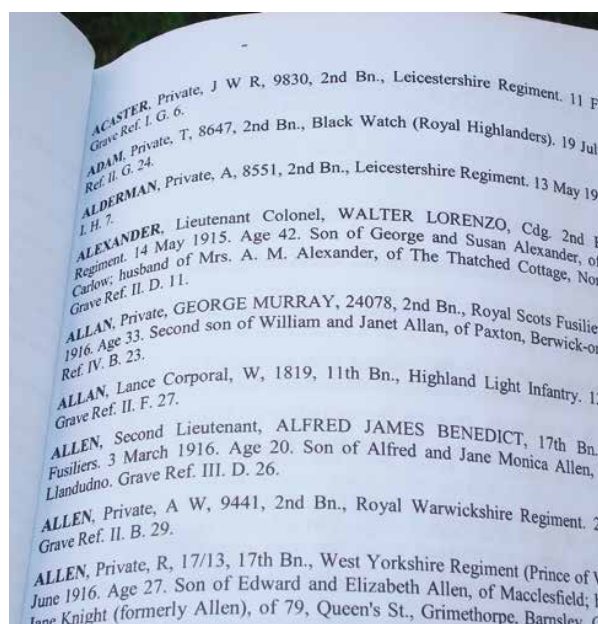
Heel karig met gegevens is de gravendienst 'Kriegsgräberfürsorge'. Geiger zou begraven zijn in een massagraf (Kameradengrab, 31, E3) op de begraafplaats van Hautecourt-lès-Broville. Hij zou als infanterist (RIR 15) gesneuveld zijn op 27 juni 1916 in Fleury bij Verdun. Het dorpje is volledig vernield en nooit meer heropgebouwd¹⁶.

ALFRED ALLEN

Ook de Engelsman Alfred Allen beantwoordde de oproep van zijn regering. Hij vertrok begin augustus 1914 als oblaat van Zevenkerken richting Engeland. 'Kitchener wanted him'. Alfred James Benedict Joseph Allen trad toe tot het 17th Royal Welsh Fusiliers, waar ook de dichters Siegfried Sassoon en Robert Graves dienden. Zijn bataljon was opgericht in het Welshe Llandudno. Alfred was geboren in 1895 in Aston Manor (nu onderdeel van Birmingham) als oudste zoon van Alfred (sr.) en diens vrouw Jane Monica Timmins die een pub bezaten en runden. Alfred had een broer Victor en een zus Irene. Hij volgde middelbaar onderwijs in Alton Castle in Staffordshire. Die was verbonden met een katholiek klooster, opengehouden door de Sisters of Mercy. Later verhuisde de familie naar Craig-y-Don. Alfred wilde benedictijnermonnik worden en kwam daarvoor in België studeren aan de kloosterscholen van Maredsous en Zevenkerken. Bij het uitbreken van de oorlog verbleef hij in de abdij als 'oblate'. Als militair trad Alfred jr. toe tot de pas gestichte Royal Welsh Fusiliers. Na zijn promotie tot korporaal werd hij voorgedragen als tijdelijk 2de luitenant in het 17de Dienstbataljon (2nd North Wales) op 7 mei 1915. Na een training verliet het bataljon Winchester op 4 december 1915 en legde de volgende dag aan in Le Havre (Frankrijk). Alfred Allen sneuvelde op het slagveld van de Artois op 3 maart 1916 op

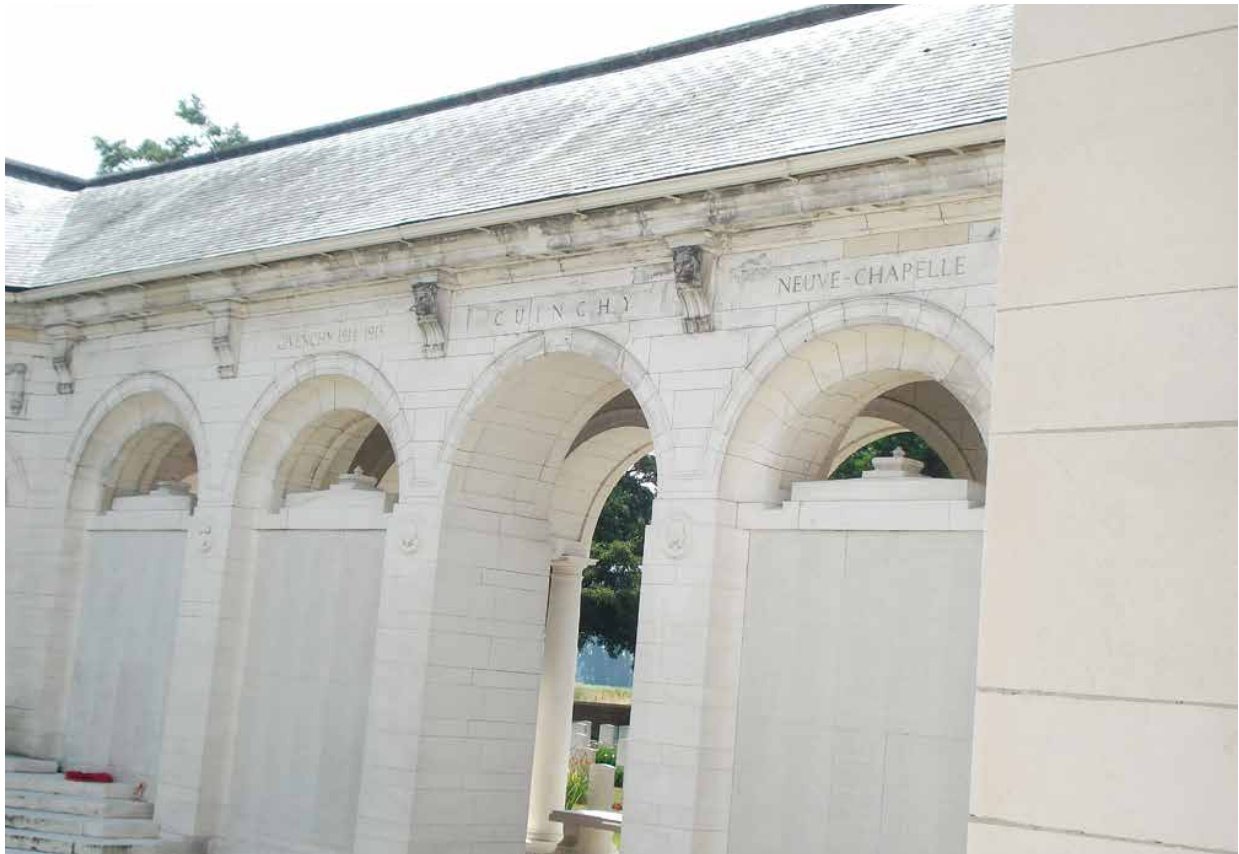

Graf van Alfred Allen op de Engelse militaire begraafplaats van Le Touret (eigen foto)

Alfred Allen in het gastenboek van de begraafplaats van Le Touret (eigen foto)

Galerij op de begraafplaats van Le Touret met vermelding van de veldslagen die er in 1914-1915 plaatsvonden. (N.Denolf)

20-jarige leeftijd. Hij werd getroffen door een scherpschutter toen hij even zijn hoofd boven de borstwering stak van een loopgraaf nabij Le Touret (Frankrijk). Hij werd begraven op Le Touret Cemetery (graf III.D.26). Op zijn graf staat de vermelding OBLATE OF THE ORDER OF ST.BENEDICT "PAX". Le Touret was het dorp waar ook de schrijver en 2de luitenant van Royal Sussex Edmund Blunden actief was: ("In the afternoon, looking eastward from Le Touret, I had seen nothing but green fields and plummy grey-green trees..." *Undertones of War*, p. 23) Later in 1916 beviel zijn moeder nog van een zoon die eveneens Alfred genoemd werd. Het kind overleed korte tijd later. Op het kerkhof van Zevenkerken wordt Alfred Allen, in tegenstelling tot Georg Geiger helemaal niet vermeld, maar wél op een arduinen plaat erbuiten, samen met drie Italianen. Hij werd er ook nooit officieel herdacht!

Engelse memorials gewijd aan Alfred Allen:

- *Roll of Honour, St. John's Preparatory School, Alton Castle*
- *Llandudno Roll of Honour*
- *Llandudno War Memorial*
- *Memorial Chapel, Holy Trinity Church, Llandudno*

Bertrand Denys

“EIN SCHRECKLICHER TAG”

22 AOÛT 1914, UN SAMEDI SANGLANT

Het was op een nostalgische motortrip naar de Belgische Ardennen, eind juli laatstleden, dat ik enkele bezoeken ingepland had met betrekking tot WO I: Wat is daar nog te zien of te vernemen van de gevechten die daar in augustus 1914 hebben plaatsgevonden? Het dorp Rossignol, met zijn burgerdoden trok me aan. Bij een kleine voorstudie blijken er daar in de regio verschillende Frans/Duitse begraafplaatsen te liggen: Bellefontaine, Bertrix, Maissin en Anloy.

DE SLAG AAN DE GRENZEN

De Slag aan de Grenzen speelde zich af langs een 400 km lang front vanaf Charleroi, over de Vogezes tot aan de Zwitserse grens. Nadat de Duitsers begin augustus de Belgische grens hadden overschreden, werden de Franse troepen in de grensregio rond Virton klaargestoomd om eveneens België binnen te trekken om de Duitsers te verhinderen Frankrijk te bezetten. Het Frans offensief was voorzien voor 22 augustus 1914, en zoals uitgedokterd in Plan XVII moesten de troepen geen afwachtende houding aannemen maar aanvallen en de Duitsers uit België verjagen en hen terug over hun grens duwen. Einde oorlog ! Plan XVII en Joffre veronderstelden verkeerdelijk dat de hoofdmacht van de Duitsers zich in Elzas-Lotharingen bevond en een klein leger hoger door België trok en hier in de Gaume weinig troepen aanwezig zouden zijn. Onder de ogen van de Belgische burgers die niet geëvacueerd waren werden bloedige gevechten tussen tienduizenden Fransen en Duitsers uitgevochten. Beide partijen botsten in de mist onverwacht op elkaar. 22 augustus 1914 werd de meest moorddadige dag in de Franse militaire geschiedenis. Die dag vielen langs heel het front van de Slag aan de Grenzen in enkele uren tijd ongeveer 25.000 Franse doden. In de Belgische Ardennen werd op 23 augustus de algemene terugtocht geblazen en het zal pas 3 weken later zijn dat de Duitsers gestopt kunnen worden aan de Marne. Het is door “het mirakel aan de Marne” en de Parijse taxi’s dat de herinnering aan het verschrikkelijk verlies van 22 augustus uit het nationaal geheugen is verdwenen. Ook in de hedendaagse Franse geschiedenisboeken wordt de ramp van 22 augustus 1914 schaars vermeld. In de regio tussen Neufchâteau en Virton zijn dan ook verschillende Franse begraafplaatsen te vinden met slachtoffers enkel en alleen van 22 augustus 1914.

BURGERSLACHTOFFERS

Ook de Duitsers leden in de Belgische Ardennen veel verliezen. Als represaille werden in diverse dorpjes burgers koudweg geëxecuteerd. Het meest tot de verbeelding sprekende voorbeeld is dit van Rossignol. Op 24 augustus werden 126 burgers van Rossignol, Breuvanne en Saint-Vincent gearresteerd en in erbarmelijke toestand vastgehouden in een weide in Rossignol. Op 26 augustus werden ze op de trein gezet naar Arlon waar ze na aankomst allen werden doodgeschoten en aldaar begraven. Op 18 en 19 juli 1920 werden ze allen in een tweedaagse stoet met paard en kar, teruggebracht naar Rossignol waar 120 slachtoffers in een speciaal gebouwde crypte werden herbegraven in aanwezigheid van 25.000 mensen. De crypte ligt er heden nog steeds mooi bij en aan de weide waar de burgers werden vastgehouden staat een heel mooie piëta. Ook in Anloy, Longlier, Tintigny, Ethe, Ansart en Porcheresse werden willekeurige executies, plunderingen, verwoestingen en deportaties uitgevoerd.

Rossignol - jurons de n'oublier jamais nos martyrs 26 août 1914

herdenkingsbord van het 120ste R.I. aan het monument te Bellefontaine

BELLEFONTAINE

Mijn eerste motorstop was in het dorpje Bellefontaine (6730 Tintigny). Aan het monument voor de gesneuvelden viel me een bord op dat bevestigd was onderaan het monument: de vrienden van het 120ste R.I. van Abbeville (Somme) die hun gesneuvelden herdenken, gevallen in deze regio. Ter plaatse stonden drie personen die mij de weg wezen naar het Cimetière Franco/Allemand du Radan.

Deze begraafplaats werd opgericht door de Duitsers in mei 1917. Er liggen in totaal 298 Duitsers en 527 Fransen begraven, allen gesneuveld op 22 augustus 1914. Het waren onderdelen van het 4de Franse Leger van Langly de Cary die het hier opnamen tegen onderdelen van het 5de leger van de Kroonprins. Het werd een verbeterd gevecht om het dorpje Bellefontaine dat tegen de avond in Franse handen was. Dit was echter vruchteloos daar enkele dagen later de Franse koloniale troepen in het naburige Rossignol dienden terug te trekken en zodoende ook uit Bellefontaine werden teruggetrokken.

Op de begraafplaats zelf kwam ik dezelfde drie personen van bij het monument terug tegen en uiteraard zijn we aan de praat geraakt. Het bleek om René Bastin en het Franse koppel Xavier

en Michèle Becquet uit Daours (Somme) te gaan.

René Bastin is de auteur van het boek “22 août 1914 – Un samedi sanglant” een 555 bladzijden tellend verhaal over zijn eigen dorp Bellefontaine en het buurdorp Saint-Vincent tijdens de Slag aan de Grenzen. De gepensioneerde René vertelde me dat WO I in zijn bloed zit mede daar hij alles doorverteld kreeg van zijn grootvader die getuige was van de gevechten en nadien diende te helpen bij het begraven van de gevallen soldaten. Xavier Becquet is stichter én voorzitter van de vereniging “De la Somme à Bellefontaine”. Samen met zijn echtgenote Michèle en enkele medewerkers nemen zij 189 gesneuvelde soldaten uit de Somme ter harte, die alle vielen in de gevechten om en rond Bellefontaine. Allen waren ze ingedeeld in het 120ste Régiment d'Infanterie uit Péronne. Geen enkele was ouder dan 23 jaar en ze kwamen uit de Klassen 1911, 1912 of 1913. Aangezien in 1913 de Franse kazernes aan de Frans-Belgische grens in de Ardennen versterkt werden, ging het 120ste nietsvermoedend op 9 oktober 1913 naar de kazerne van Stenay. Rustig legerdienst doen en dan terug naar de boerderij of fabriek. Toen op 1 augustus 1914 toch het onvoorstelbare gebeurde werden ze, veel te jong en onervaren, direct naar het front gestuurd. Het

de crypte van de burgerdoden te Rossignol

herdenkingsplechtigheid aan het monument voor burgerdoden te Ansart, rue du Monument

was in Bellefontaine dat ze op 22 augustus werden ingezet. Order van de dag: de rivier Semois overschrijden en tegen de avond de Duitsers 20 km terugduwen tot voorbij het dorp Léglise. Het optimisme van de Franse Etat-Major was goed en er werd dan ook geen rekening gehouden met de resultaten van verkenningsmissies en de getuigenissen van burgers dat er zich veel Duitsers in de omringende bossen bevonden. In de morgen van 22 augustus trekken het 2de en 3de Bataillon van het 120ste R.I. de open vlakte van Radan in. Onmiddellijk vallen ze met tientallen dood neer, weggemaaid door de Duitse mitrailleurs verscholen in de bosrand. Velen hebben zelfs de tijd niet om hun geweer te nemen. In enkele uren tijd worden hier honderden Franse soldaten gedood. Na het vuurgevecht komen de Duitsers de gekwetste Franse soldaten, achtergebleven op het slagveld, met de bajonet afmaken. Tegen de avond telt het 120ste RI 905 verliezen, waarvan zeker 20 officieren. 189 jonge soldaten uit verschillende dorpen van het Département Somme, tussen 20 en 23 jaar, komen om het leven. Zij zijn bij de eerste slachtoffers van Frankrijk in La Grande Guerre. Aangezien ook deze regio van België door de Duitsers bezet was kwam 4 jaar lang geen info door over dit gevecht in de betrokken dorpjes van de Somme. Vele, misschien wel alle, ouders hoopten dat hun kind in gevangenschap leefde in Duitsland. Pas in 1919 werd duidelijk dat velen gesneuveld waren en werden ze officieel dood verklaard. 52 van hen werden begraven op het Cimetière du Radan.

Het is op vraag van vele familieleden dat Xavier Becquet zijn association "De la Somme à Bellefontaine – 22 août 1914" in oktober 2017 na 4 jaar opzoekingswerk opricht. Ook de familie Becquet werd getroffen met het verlies van 'grand-oncle' François Becquet, 20 jaar oud. Gesneuveld op 22 augustus 1914 en begraven te Bellefontaine.

Fransen en Belgen verenigd in de herinnering

Ons gesprek werd verder gezet ten huize van René. Onmiddellijk bij aankomst krijg ik het boek van "22 août 1914 – Un samedi sanglant" van René cadeau. Hij geeft aan dat de Duitsers het Cimetière du Radan in 1917 hebben opgericht en dat zij het ook waren die nog tijdens de oorlog de Franse soldaten, die her en der begraven lagen in de bossen en velden, naar de begraafplaats hebben overgeplaatst. Dit gebeurde blijkbaar op verschillende begraafplaatsen in de regio (Bertrix, Maissin, Anloy, ...). Toch een klein lichtpuntje in deze bloedige geschiedenis, halfweg 1917. Als medewerker aan de Namenlijst komt ons gesprek natuurlijk ook daar terecht. De (Franstalige) monden vallen open bij het aanhoren van het doel en het reeds bereikte resultaat van de Namenlijst. Uiteraard ligt hier een kruisbestuiving voor het grijpen: Franse slachtoffers in België gevallen, info over Franse gesneuvelden uit de Somme, Duitse slachtoffers gevallen in en om Bellefontaine, burgerslachtoffers, ... Persoonlijke gegevens worden dan ook spontaan uitgewisseld.

EXPOSITION EN SON ET LUMIÈRE

Later troont René mij mee naar het dorps huis van Bellefontaine (Cercle Paroissial), dat in 1914 als Duits Lazarett was ingericht. Daar heeft hij een maquette gebouwd van ongeveer 6 meter op 6 meter, voorstellend de regio rond Bellefontaine waar de gevechten van 22 augustus plaatsvonden. Volledig in reliëf en voorzien van al dan niet verwoeste huisjes, paarden, (extra grote) soldaten, Semois, ... Daarnaast mag ik ook een nieuw infobord met de namen van de 189 jonge soldaten uit de Somme aanschouwen, dat in het dorp aan het Monument voor de gesneuvelden zal geplaatst worden. Dit werd opgesteld door Xavier en zijn vereniging. Daarna krijg ik een uitnodiging in de handen voor de herdenkingsplechtigheid van zaterdag

25 augustus. Het infobord zal dan om 17u00 plechtig onthuld worden waarna René een power-point presentatie zal geven in het Cercle Paroissial genaamd “1914-1918 – 1549 jours avec les Allemands” waarbij de maquette synchroon zal verlicht worden – son et lumière.

NAMENLIJST!

Enkele weken later zijn we, met echtgenote dit keer, dus terug in de regio, met het programma van de herdenkingen in de hand. Deze beginnen aan de crypte te Rossignol. In aanwezigheid van burgemeester Benoît Piedboeuf van de hoofdgemeente Tintigny, enkele andere hoogwaardigheidsbekleders en diverse vlaggendragers worden de namen van de 120 geëxecuteerde burgers voorgelezen. In tegenstelling tot het herdenkingsbord dat aan de overkant van de straat is ingemetseld (Jurons de n'oublier jamais nos glorieux martyrs 26 août 1914) staan hier in totaal misschien maar 20 mensen, gestelde hoofden inbegrepen. Besloten wordt er met het Belgische en Franse volkslied.

herdenkingsplechtigheid te Bellefontaine

Van hieruit gaat het in colonne naar het nabijgelegen Ansart waar aan het mooie monument voor de vermoorde burgers hun namen eveneens worden voorgelezen. Ditmaal 40 namen. Na opnieuw de volksliederen gespeeld te hebben wordt dezelfde ceremonie gehouden aan het monument voor gedode burgers te Tintigny. Hier worden 96 namen voorgelezen. Daarna allen naar het Monument te Bellefontaine. Vanaf 17u00 wordt hier een indrukwekkende plechtigheid gehouden ter ere van de 189 jonge soldaten uit de Somme. De organisatie hiervan is volledig in handen van Xavier Becquet en zijn vereniging “De la Somme à Bellefontaine – 22 août 1914”. Uiteraard geholpen door spring-in-het-veld René Bastin.

detail van het monument voor de burgerdoden van Tintigny

- 1** kransen en bloemen, ook van VIFF, aan het herdenkingspaneel te Bellefontaine
- 2** piëta aan de weide te Rossignol, rue de Neufchateau
- 3** herdenkingsmoment op het cimetière du Radan

cimetière du Radan te Bellefontaine

Het programma ziet er als volgt uit:

Mise en place des porte-drapeaux belges et français
Portraits de jeunes victimes du 22 août 1914 originaire
de la Somme
Lecture de la lettre de Michel Gardez à ses parents,
le 31 juillet 1914
Discours d'inauguration du panneau-mémorial
Dépôts de gerbes
Sonnerie aux morts
Minute de silence
Hymnes nationaux français et belge

Eveneens aanwezig tussen de ongeveer 200 genodigden uit België en Frankrijk zijn meerdere burgemeesters uit de dorpen in de Somme van waar de jonge soldaten afkomstig waren, naast diverse familieleden van deze soldaten. Ikzelf had de eer om in naam van de "Vrienden van het In Flanders Fields Museum" een bloemstuk neer te leggen. Al bij al toch een bewogen plechtigheid.

Hierna gaat het naar de Cercle Paroissial waar de voorstelling van "1549 jours avec les Allemands" wordt gegeven. Heel mooi met voor mij ongekende beelden. Eén ding valt me vooral op en wordt me later bevestigd door René: de plaatselijke bevolking

in de dorpjes hier in de Ardennen was totaal niet op de hoogte van de oorlogstoestand eind 1918. Tot ieders verrassing (en vreugde) werden op 11 november de wapens neergelegd. De plechtigheden worden afgesloten met een drink aangeboden door het gemeentebestuur van Tintigny. Met de abdij van Orval hier 15 km uit de buurt is het niet moeilijk raden wat hier het meest vloeide.

OPENLUCHTMIS

's Anderendaags, zondag 26 augustus, wordt er een openluchtmiss gehouden op het Cimetière du Radan ter ere van de 189 soldaten. Opnieuw is een grote groep Fransen aanwezig evenals burgemeester en schepenen van Bellefontaine. Een vijftiental regimentsvlaggen en vlaggen van Oudstrijdersbonden uit België en Frankrijk vormen opnieuw een erehaag. Een ingetogen viering, opgeluisterd door het plaatselijk zangkoor. Na de viering wordt nog hulde gebracht aan elk van de 52 grafzerken, behorend aan de doden uit de Somme. Hiermee zijn alle plechtigheden afgesloten. Bij ons afscheid worden afspraken gemaakt om informatie uit te wisselen voor de Namenlijst. Het is geen 'adieu' maar een 'au revoir'.

Jan Jonckheere

O N T R O E R P A R C O U R S

GEDECLASSEERD EN GESNEUVELD

Het tragische verhaal van Camille Fily

Op 24 augustus 2018 werd voor de eerste keer de Great War Remembrance Race gereden, een wielervedstrijd voor beroepsrenners, tussen Nieuwpoort en Ieper. De onverwachte winnaar, de Est Mikhel Raim, kreeg als overwinningsgeschenk de Trofee Camille Fily uitgereikt van de hand van de Ieperse kunstenaar Jan Desmarets. Camille Fily? Camille wie? Deze Fransman is vandaag inderdaad helemaal uit het collectieve geheugen verdwenen en toch was hij een merkwaardige figuur.

VEELBELOVEND

Hij was een veelbelovend wielrenner, deed mee aan de tweede Ronde van Frankrijk in 1904, maar is nergens in de uitslag terug te vinden. Wanneer al eens zijn naam nog opduikt in de geschiedenisboeken van de Tour, dan is het vooral omdat hij met zijn 17 jaar en 50 dagen de allerjongste deelnemer ooit was aan de Tour. Het is een record dat nooit werd gebroken en met de vereisten, die vandaag aan de deelnemers van 'la Grande Boucle' worden gesteld, bijna zeker ook nooit zal worden gebroken. En wanneer de Eerste Wereldoorlog bijna voorbij is, sneuvelt de man in Vlaanderen. Dit is het tragische verhaal van Camille Marie Fily.

Op 13 mei 1887 werd Camille Fily geboren in Preuilly-sur-Claise, een klein stadje in de Indre-et-Loire, ten zuiden van Tours. Omdat hij aanleg had voor de fiets sloot hij zich aan bij de Société Vélocipédique Lochoise. Verleid door de epische verhalen van de eerste Ronde van Frankrijk van 1903 besloot hij om er zeker bij te zijn als de tweede Tour in 1904 zou starten. Zo geschiedde. De 17-jarige knaap verscheen op 2 juli 1904 aan de 'Reveil-Matin' te Montgeron waar 88 dapperen zich aan de controle onderwierpen. Eén van zijn mederenners was Henri Paret van Saint-Etienne, met zijn 50 jaar de veteraan van de Tourgeschiedenis. Merkwaardig toeval toch, maar deze Tour was over de hele lijn buitengewoon, en het scheidde niet veel of het was ook de laatste Tour geworden.

SCHANDAALSFEER

Reeds in de eerste rit van Parijs naar Lyon waren er 32 opgevers en de laatste van de rit kwam 's anderendaags aan op 20 uur van de winnaar. Fily klasseerde zich 23ste op 4 uur 28' van de ritwinnaar, de legendarische Maurice Garin, rondewinnaar

sfeerbeeld van de incidentrijke Tour 1904 in Bordeaux

in 1903. Er werd niet elke dag gereden en de renners kregen de tijd om te recupereren van de onmenselijke inspanningen. In de week tussen de eerste en de tweede rit profiteerden enkele renners om de Col de la République te verkennen, maar ze stootten op supporters van ene Alfred Faure, die hen bedreigden, zodat er gewerschoten aan te pas moesten komen om verdere rellen en gevechten te vermijden en om

PARTIE À REMPLIR PAR LE CORPS.

Nom FILY

Prénoms Camille Louis

Grade Soldat

Corps 88e Régiment d'Infanterie

N° 22200 au Corps. — Cl. 1007

Matricule. { 848 au Recrutement 2e Régiment

Mort pour la France le 11 Mai 1918

à Font. Kemmel Belgique

Genre de mort Hés à l'ennemi

Né le 13 Mai 1881

à Grainilly - Lochoise Département Indre-et-Loire

Arr^o municipal (p^o Paris et Lyon), }
à défaut rue et N^o.

Jugement rendu le _____

par le Tribunal de _____

acte ou jugement transcrit le 11 Décembre 1918

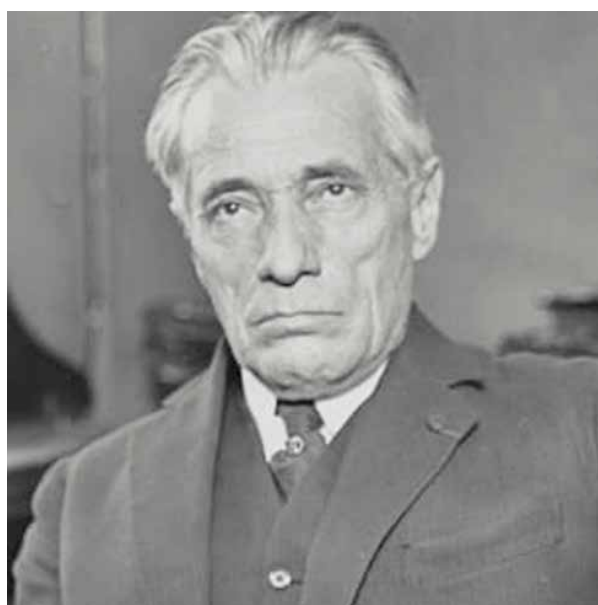
à Loches (Indre-et-Loire)

N^o du registre d'état civil _____

101-708-1022. [26434]

Cette partie s'est pas à remplir par le Corps.

ook Fily heeft zijn fiche in het archief van Mémoire des Hommes, gekend bij de medewerkers van de Namenlijst

Henri Desgrange, stichter van de Tour de France

te voorkomen dat er doden zouden vallen. De hele ronde baadde trouwens in een sfeer van schandaal. Men zegde dat veel renners vals speelden, dat supporters kopspijkers op de weg strooiden om de tegenstanders het leven zuur te maken, dat renners in de nacht van de duisternis gebruik maakten om de trein te nemen, dat sommigen met een pistool op zak reden voor het geval dat... In Nantes opende de politie het vuur op renners en supporters om redenen die nooit duidelijk zijn geworden. Er heerste angst en de organisatoren werden het slachtoffer van het monster, dat ze zelf hadden gecreëerd. Reeds na één jaar was de Tour te groot, te onbeheersbaar en te complex geworden.

Maar onze Fily overleefde alle stormen. 16de in de tweede rit Lyon-Marseille, 6de in Marseille-Toulouse, 14de in Toulouse-Bordeaux en 10de in Bordeaux-Nantes. Na deze voorlaatste rit stond hij mooi 9de in het algemeen klassement en hij bereidde een stunt voor. De laatste rit Nantes-Parijs (471 km!) zou namelijk door zijn streek trekken en dat zouden zijn ouders en supporters geweten hebben. Camille met de bijnaam 'le Gosse Lochois' ontsnapte uit het peloton in Saumur en reed met 17

minuten voorsprong Tours binnen. Maar hij had zijn krachten overschat, werd ingelopen en eindigde zijn kruisweg in Parijs met 4 uur achterstand. Toch bleef hij 9de in de eindstand op 15 uur 38' van de eindwinnaar – dan nog! – Maurice Garin. Maar als je vandaag de einduitslag van de Ronde 1904 zult nakijken zul je noch de naam van Garin, noch deze van Fily terugvinden. Deze Ronde zou namelijk nog een (lang) staartje krijgen.

'HET EINDE'

De dag na de aankomst in Parijs schreeuwde organisator Henri Desgrange zijn ontgoocheling en zijn woede uit in een hoofdartikel van zijn krant 'l'Auto', getiteld 'Het einde'. Als het van hem afhing was dit de laatste Tour de France en zou hij er nooit meer aan beginnen: "Le Tour de France est terminé et sa seconde édition aura, je le crains bien, été la dernière. Il sera mort de son succès, des passions aveugles qu'il aura déchaînées, des injures et des sales soupçons qu'il nous aura valus des ignorants ou des méchants. (...) Nous voici à la fin du second Tour de France écoeurés, découragés, ayant vécu ces trois semaines au milieu des pires calomnies et des pires injures."¹⁷

¹⁷ Vertaling: "De Ronde van Frankrijk is geëindigd, en de tweede editie zal, naar ik vrees, de laatste zijn geweest. Ze zal sterven aan haar succes, aan de blinde passies die ze heeft ontketend, aan de beledigingen en vuile verdachtmakingen van onwetenden en boosaardigen. Zie ons hier aan het einde van de tweede Tour, misselijk, ontgoocheld, na deze drie weken te hebben doorgemaakt midden de vuilste laster en de zwaarste beledigingen."

de trofee Camille
Fily van de hand
van Jan Desmarests

Er volgden maanden van onderzoek door de Franse Wielerbond naar wat er allemaal gebeurd was in deze turbulente ronde en vooral de aanval op de Col de la République en de schietpartij in Nantes lagen de organisatoren zwaar op de maag. Maanden later, op 2 december 1904, wordt het nieuws bekendgemaakt: de eerste vier van de ronde worden gediskwalificeerd. Winnaar Maurice Garin omdat hij buiten de toegestane zone bevoorrading had aangenomen, de anderen omdat ze bepaalde trajecten met het openbaar vervoer hadden afgelegd. Zo werd Henri Cornet alsnog tot winnaar uitgeroepen, 19 jaar en de jongste Tourwinnaar ooit. Het was echt wel de ronde van de leeftijdsrecords. Die andere tiener, onze Fily, klom op naar de 5de plaats... voor niet lang. Een tijd later worden nog 25 renners uit het klassement geschrapt. Camille Fily is erbij. Had hij ook het openbaar vervoer genomen? Is hij op een andere onregelmatigheid betrapt? We zullen het nooit weten. Camille zint op weerwraak voor het onrecht dat hem werd aangedaan. In 1905 keert hij terug naar de Ronde, die ditmaal op punten – de plaats wordt gerekend, niet de tijd - wordt betwist in de hoop dat het de onregelmatigheden van 1904 zal wegwerken. Hij eindigt op een mooie 14de plaats en is daarmee de eerste van zijn ploeg. Nog maar 18 jaar is hij een van de beste renners ter wereld. De toekomst oogt prachtig.

KEMMEL

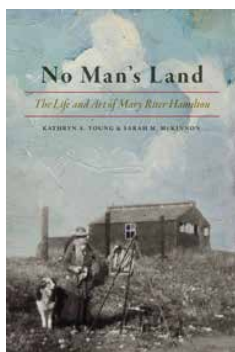
Maar het is zijn laatste wapenfeit als renner. Hij trouwt en neemt voor drie jaar dienst in het leger.

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog moet hij opnieuw het uniform aantrekken. Hij wordt in 1915, tien jaar na zijn laatste koers, ingeschakeld in het 8ste Regiment Infanterie.

Champagne, Verdun, leper: geen enkele oorlogswaanzin wordt hem onthouden. Maar Fily voelt zich als een vis in het water en brengt berichten van de ene plaats naar de andere langs de frontlinie, met de fiets. Wanneer de Duitsers hun laatste offensief lanceren, verblijft hij in Kemmel in de nabijheid van de Kemmelberg. Op 11 mei 1918, twee dagen vóór zijn 31ste verjaardag, moet hij een bericht overbrengen naar het gehucht Millekruis. Hij krijgt een kogel in het hoofd en laat het leven.

Zijn oudere broer Georges, die ook wielrenner is geweest, was al gesneuveld op het front van Verdun in mei 1916.

Jan Breyne

Cover biografie Mary Riter Hamilton

HET NOOIT NOG TE VERGETEN LAND

*Mary Riter Hamilton (1893-1954),
gedreven artistiek ooggetuige*

Oorlog is mannenwerk, zo luidt het, en ook in de schilderkunstige productie die de Grote Oorlog voortbracht waren de vrouwelijke vertegenwoordigers zeldzame witte raven. Geen wonder dat dus ook de Canadese Mary Riter Hamilton (1873-1954) gedoemd zou zijn een illustere onbekende te blijven. Naar de voormalige slagvelden van Frankrijk en België gestuurd onder de koepel van de *War Amputation Club of British Columbia* (vandaag *The War Amps*) van Sir Max Aitken (de latere Lord Beaverbrook) realiseerde Hamilton zeer kort na afloop van de gevechtshandelingen in Noord-Frankrijk en de leperse regio een indrukwekkende reeks van ruim 300 olieverfschilderijen en aquarellen. Als expliciete bedoeling van haar missie stelde ze voorop, de diverse locaties waar met name de Canadezen slag hadden geleverd zo authentiek mogelijk 'voor het nageslacht' te willen 'bewaren': er was dus haast bij. Van haar totale, als hommage geconcepieerde, productie zouden slechts een paar stukken aan families van veteranen worden geschonken; niet één werd ooit te koop aangeboden. Met de erkenning van de kunstenares kwam het in eigen land evenwel nooit van de grond. Vandaag staat haar collectie stof te vergaren in de depots van de *Public Archives of Canada* in Ottawa. Hoewel bekend en gewaardeerd in Europa en de V.S. als 'Canada's First Woman Artist', ging Hamiltons naam inderdaad reddeloos teloor voor wie naar de kopstukken van de Canadese kunst op zoek gaat. Een aantal verklaringen ligt hieraan ten grondslag. Bij de vorige eeuwende was je als vrouwelijk artiest sowieso een buitenbeentje; voeg daarbij dat West-Canada, haar geboortegrond, een halve wereld verwijderd lag van waar de Londense en Parijse artistieke zon toentertijd het mooie weer maakte. Bovendien had de artistieke trend – een soort postimpressionisme – die Hamilton ook op de piek van haar carrière aanhing zijn beste tijd onderhand gehad en plaats geruimd voor een draaikolk van vernieuwende artistieke –ismen die beter in de markt lagen. In de schaars gebleven kunstcritiek wordt Hamiltons oeuvre afwisselend gerekend tot 'de pictoriale geschiedenis van

Canada's aandeel in de Grote Oorlog' en afgeschilderd als 'een impressionistische neerslag van verwoesting en verdriet'. 'Er gaat een element van het lijden en het heroïsme van de oorlog in mijn beelden schuil,' bevestigde de kunstenares overigens zelf. Anders gezegd, haar schilderijen leveren niet enkel het bewijs van de oorlog, ze dragen tevens onbeschrømde emotionaliteit uit 'in het aanschijn' van het spektakel van de vernietiging. Andere begrippen die Hamilton bezigde om naar haar werk te verwijzen zijn *herinnering*, *geest*, *offervaardigheid* en *heldendom*, kwalificaties waar, naar zij hoopte, ook het kunstminnende publiek zichzelf in zou herkennen.

Portret Mary Riter Hamilton

EEN HACHELIJK KUNSTENAARS- BESTAAN

Mary Riter Hamilton werd geboren in Ontario in 1873 en zou zich na verschillende, vaak langdurige, verblijven in Europa in 1930 en een even productieve als onsuccesvolle carrière in Vancouver terugtrekken. Na de vroegtijdige dood van haar echtgenoot Charles W. Hamilton, succesvol handelaar uit Ohio (V.S.), kwam

ze in contact met wat de *Western Art Association* zou worden. In het besef dat er voor haar in Canada weinig carrièrekansen waren weggelegd sloot ze al gauw aan bij een Canadese artiestengroep die als expats hun geluk gingen beproeven in Parijs, Berlijn en Venetië. Daar kwam ze tot het besef dat de instemming van (uiteraard mannelijke!) jury's een vereiste was, wilde ze voor haar kunstproductie in ruimere kring bekendheid afdwingen. De nieuwe wereldsteden waren booming business, Londen op financieel, Parijs en Berlijn op artistiek-cultureel vlak; metro's ontsloten de steden, telegraaf, telefoon en kranten

'Filling the Shell Holes in No Man's Land' (MRH)

'Shrapnel Corner, Flanders' (MRH)

'Misty Morning, the Ramparts of Ypres, 1921' (MRH)

kanaliseerden kennis en informatie richting de goegemeente. In de sliptstream hiervan raakte ook voor vrouwen het leven omgegooid: ze gingen geld verdienen – Mary o.a. met het geven van kunstateliers – en werden dus consumenten, eisten stemrecht. In al deze steden heerste een uitgesproken kosmopolitische sfeer, al bleef Mary als visiting artist en kunststudent ook dan alsnog een witte merel.

In 1911 en '12 gooide ze in eigen land hoge ogen met de succesvolle expositie van een 150-tal portretten en landschapsschilderijen, eerst in Toronto, later in Ottawa, Montreal, Winnipeg en Calgary. De Amerikaanse schilderes Dana Gibson dichtte haar een potentieel toe dat haar op termijn weleens wereldfaam zou kunnen opleveren. De verkoop van haar eigen werken volstond evenwel nooit om in haar levensonderhoud te kunnen voorzien.

DE LOKROEP VAN HET FRONT

Hoewel ze reeds eind 1916 bij manier van spreken stond te trappelen om als documentair schilderes naar de Europese frontlijn uitgestuurd te worden, zou deze diep gekoesterde wens bij de autoriteiten telkens weer op een koude steen vallen. De voorwaarden van het *Canadian War Memorial Fund* (CWMF) van Lord Beaverbrook, voorloper van *The War Amps*, bepaalden dat de oorlogskunst on site best een exclusief mannelijk voorrecht kon blijven. Een toenaderingspoging tot Eerste Minister Borden en een rechtstreekse sollicitatie bij het *Fund* werden botweg van de hand gewezen.

Alles veranderde in haar voordeel in 1919, toen ze op last van de *Amputation Club of British Columbia* richting Frankrijk afreisde om daar een reeks werken te creëren die weliswaar met de grootste lof begroet zouden worden, maar in de ogen van de kunstcritiek en de publieke smaak haar artistieke faam zou ondersneeuwen. Doel van de opdracht was de publicatie van de werken in het veteranenblad *The Gold Stripe*

van Hamiltons persoonlijke vriend J.A. Paton. Dat er spoed achter de opdracht gezet diende te worden, valt af te lezen uit het opdrachtconcept: het schilderen van de 'omgevingen waar zovele van onze Canadese dapperen slag leverden en sneuvelden' alvorens de wederopbouw op dreef zou komen.

DE SOMME

In Frankrijk deed ze logischerwijs de slagvelden aan van Vimy Ridge en de Somme. Voor haar onderkomen moest Hamilton genoeg nemen met de tochtige barakken van het in Arras achtergebleven Canadese militaire contingent; bij hun vertrek moest ze vrede hebben met het gezelschap van de Chinese koelies ingehuurd om de slagvelden op te ruimen. Deze jongens zagen zich voor de onthutsende taak geplaatst de lijken te verwijderen en te begraven, onontpofte mijnen en granaten op te ruimen, loopgraven te slechten, wegen en waterwegen vrij te maken en het land in een doenbare toestand achter te laten. De slagvelden krioelden van dood en dodelijk puin, en bij bosjes lieten deze werkkrachten het leven. *'Het vergde ongemene moed, zeker voor een jonge dame, om zich alleen te wagen in die nachtmerrie van een land nadat een Armageddon er had rondgewaard – een land bewoond door geesten, waar je de stuipen kreeg van een ritselend blad, waar de poelen vergiftigd waren door de penetrante lijkgeur van zo'n oorlog. Dat een mens moest zoeken, daar met verf en schilderdoek een blijvend beeld van het Inferno te registreren alvorens de genadige Natuur de littekens en de zweren daar door de heiligschennende mensenhand toegebracht, toedekte, het was een vrijwel ondraaglijke taak,'* noteerde een vriendin-getuige.

DE VERWOESTE VLAAMSE GEWESTEN

Daar en benoorden de Frans-Belgische grens (Ieper, Kemmel, Voormezele, Passendale, Zillebeke, Sint-Jelijns¹⁸, Diksmuide...) bood Hamilton het hoofd aan de meest penibele

'Market among the Ruins of Ypres, 1920'
(MRH)

'Lille Gate, Ypres, Looking Outwards, 1921'
(MRH)

'Menin Road, British Cemetery (oil on paper), 1920' (MRH)

leefomstandigheden in geïmproviseerd logies, met slechte voeding en wisselvallig weer. Aan de gore rotzooi, voedseltekort, besmet water en de gevaren van onontploft spul en ratten ontkwam ook zij helaas niet. Schilderbenodigdheden waren schaars, en Hamilton benutte zonder onderscheid alles wat haar ter hand kwam: papier, karton, een flard schilderdoek, een plaat triplex. Ogenscheinlijk tastte dat haar energie evenwel aanvankelijk nog niet aan: *'Ik voel me bevoorrecht hier aangekomen te zijn alvorens het te laat is om de realiteit onverbloemd in de ogen te zien. Zelfs binnen het korte bestek dat ik hier ben zie ik alles voor mijn ogen veranderen. Over een paar maanden blijft er amper enig spoor van de oorlog over. Toch is er niets amusants aan de aanblik van deze verwoeste gewesten; het is tragedie op tragedie.'*

Tussen 1919 en 1922 had Hamilton als bezeten zitten werken aan bijna 400 werken die het verdriet, de angst en het postume ceremonieel gestalte gaven dat de oorlogsoffers omringde. De integrale collectie werd tentoongesteld in de *Opéra de Paris*. Eén schilderij werd weerhouden voor de inrichting van de site van het Sommeslagveld in 1923. Bij opening van de herdenkingstentoonstelling aan de Somme viel Hamilton het purperen lint van de *Ordre des Palmes Académiques* in de schoot uit erkentelijkheid voor haar werk, ze bleef evenwel ook dan geen sant in eigen land.

Het registreren van het wanstaltige gezicht van de oorlog liet bij Mary Riter zijn sporen na. Ze viel herhaaldelijk aan lange ziekte- en depressieve periodes ten prooi. Om den brode diende ze haar beroepsbezigheden om te gooien: ze ging kledingaccessoires ontwerpen, wat haar in 1925 op de Internationale Tentoonstelling voor Decoratieve Kunsten (Parijs) een gouden medaille opleverde. Teruggekeerd naar Winnipeg, Manitoba (1925), later Vancouver (1929) bleef Hamilton schilderen en tentoonstellen. Op aankoopvoorstellen van de integrale oorlogscollectie zou ze nooit ingaan: ze achtte het verkieslijker die na te laten aan the Public Archives, tot nut van 't algemeen. *'Ik vertik het de schilderijen van de hand te doen hoewel ik het geld nodig heb – maar – zal ze vrijwaren voor het doel*

waar ik je over schreef. Ik kan mijn ideaal niet verloochenen.' (Brief van M.R.H. aan Margaret Hart, 20 juni 1922).

Door ziekte en eerst gedeeltelijke, later gehele blindheid en dementie ondermijnd leidde Hamilton vanaf 1948 een verwaarloosd en armlastig leven. Na tentoonstellingen in 1948 en in de Vancouver Art Gallery (1949 en 1952) overleed ze in volslagen verlatenheid en vergetelheid in 1954 op 81-jarige leeftijd.

Verder dan Prinses Diana (anti-landmijn campagne in Angola) of Angelina Jolie, recentelijk nog op bezoek in het verwoeste Mosul ('De ergste verwoesting die ik al gezien heb', VRT 17 juni 2018), kan Mary Riter Hamilton op het spectrum van de bekendheid niet staan. Van artistieke appreciatie, laat staan media-aandacht, bleef haar oeuvre op elk ogenblik verstoken. In deze aflopende herinneringsperiode van de Grote Oorlog spreekt Hamiltons werk door de mist der tijden evenwel tot ons met een appèl, een frisheid en perspectief die volstrekt uniek verdienen te worden genoemd. Haar onofficiële status impliceerde dat ze nooit op de privileges (militaire rang, een uniform, status, een inkomen) van de gecanoniseerde oorlogsartiesten kon terugvallen. Niet zelden gaat in haar werk ook schoonheid schuil in de goorste slagvelden. Aan militaire propaganda of sentimentalisme bezondigt ze zich niet. Hamilton vocht om voor zichzelf de ruimte op te eisen om te documenteren wat haar onder ogen kwam. Haar werken zijn vaak op beperkte formaten gemaakt, men zou ze haast als miniaturen willen omschrijven: persoonlijke schilderijen geput uit de eigen ervaring, ingekleurd met een respectvolle, uitgepuurde en authentieke sensitiviteit.

EEN BLIK OP HET WERK

Hamiltons werk werpt een blik op een landschap en een volk dat na de vernietiging weer aarzelend oprabbelt. Tot haar thema's behoren granaatkuilen, verlaten schuttersnesten en dug-outs, gedenktekens en wanordelijke graven in een gebied dat door oorlog van alle leven is ontkleed. Sommige schilderijen

'Interior of a Pill Box, Flanders' (MRH)

'Road to St Julien (charcoal and chalk)' (MRH)

'Dickebusch Lake, showing the Reconstruction' (MRH)

zijn van een bezwerende en spookachtige kwaliteit. Van andere spatten het coloriet en de uitbundige schoonheid van het hemelse licht zonder meer af, in weerwil van het blijvende basso continuo van de dood en de talloze details van beschadiging en vernieling. De schilderijen geven blijk van de wederkeer van het dagelijkse leven, de nieuwe vitaliteit van grassen en bomen, en temperen met verzachtende en groenende contouren enigermate de gescheurde breuklijnen achtergelaten door de miljoenen granaten die het landschap vermaalden. Door de band zijn haar landschappen onbewoond: melancholische taferelen van verlatenheid en troosteloosheid – vereenzaamde straten, stukgeslagen kerken, lege kraterstraten en verbrokkelende bunkers. Andere lijken de aandoenlijke terugkeer van de bewoners naar steden en dorpen en de wedergeboorte van het dagelijkse leven te willen vieren.

Waar haar schilderijen op lijken aan te sturen, is zich te manifesteren als een eerbetoon aan het land en hen die er vochten en ten gronde gingen. Ze formuleren zodoende een finzinnig antwoord op de brallerig-propagandistische schilderopdrachten door mogendheden uitgevaardigd om eloquent victorie te kraaien. Hamiltons landschappen zijn weliswaar van menselijke bewoners ontdaan; evengoed bulken ze van kruisen en het roestende, vergruizelende, rottende puin van een oorlog. Haar schilderijen bieden een visueel verhaal van grotendeels stilgevallen en vergeten oorlogsperspectieven. Scènes reconstrueren of van foto's naschilderen was aan haar

niet besteed; ze opteerde er van meet af aan voor, de naweeën van zo'n oorlog gestalte te geven waar zij ooggetuige van was. Ze penseelde de *sites of memory*, die in haar dagen nog volop *sites of mourning* (rouwplekken) waren. Haar kunst, die antwoord biedt op een urgente innerlijke roepstem, vangt de vernietiging en registreert het proces van de wederopleving.

Onbedoeld voor ons, want exclusief gericht op haar thuisland Canada, is haar creatieve oeuvre voor zoveel meer verantwoordelijk dan de herinnering aan de oorlogsdoden alleen. De schepping van een creatief 'memoriaal', ontsproten aan de oorlogslandschappen, laat ons ook vandaag toe voeling te krijgen met de barre tijden van toen in onze contreien. Ook 100 jaar na datum is dat, zeker voor wie een oprechte herdenking van de Grote Oorlog en betrokkenheid met de vernielende kracht van iedere oorlog ter harte gaat, geen geringe verdienste. Wanneer het klokgebeier en vlaggezwaai van de herdenking straks helemaal stopt, komt de eer, wegbereider te zijn (geweest) in de erfoedwaarde van de oorlogsherinnering in onze streken, onzes inziens aan mensen als Mary Riter Hamilton toe. Het zou een weldaad zijn mochten haar schilderijen eerlang ook eens hun weg terugvinden naar de verwoeste gewesten waar ze indertijd getuigenis over aflegden.

Chris Spriet
Brugge

Interessante aanvullende bronnen:

- <https://tvo.org/video/programs/the-agenda-with-steve-paikin/heroine-irene-gammel-wwis-forgotten-heroine> “War’s Forgotten Heroine” (25’16”) – Een gesprek van Piya Chattopadhyah met Irene Gammel, Professor of English, Ryerson University, over Mary Riter Hamilton.
- <https://tv5.ca/videos?v=kV5yr6dq6eacv> “Les Canadiens face aux guerres mondiales” (2’29”), Carte Blanche films Inc., 2016) Bijdrage over Mary Riter Hamilton.
- <https://www.youtube.com/watch?v=Mp59e1v9Knk&t=197s> “Mary Riter Hamilton, War Artist, with Dr. Sarah McKinnon” (co-auteur van het boek, 50’53”).
- https://www.monmouth.edu/the_space_between/articles/MargueriteHelmerts2009.pdf “A Visual Rhetoric of WWI Battlefield Art: C.R.W. Nevinson, Mary Riter Hamilton, and Kenneth Burke’s Scene” (Marguerite Helmerts, University of Wisconsin, Oshkosh). In: The Space Between, Volume V:1 (2009 ISSN 1551-9309), 19 pp.

- In 1988 bracht The War Amps over M.R.H. een documentaire uit onder de titel *No Man’s Land*. De film hangt een beeld op van de totstandkoming van de opmerkelijke slagveldcollectie in samenhang met de wederopbouw van de verwoeste Europese gewesten. De film werd op verschillende onderscheidingen en vermeldingen onthaald, een laattijdige erkenning voor Hamiltons opmerkelijke artistieke carrière.

No Man’s Land. The Life and Art of Mary Riter Hamilton van Kathryn A. Young & Sarah M. McKinnon (2017, 217 pp.) is een publicatie van University of Manitoba Press, Winnipeg, Manitoba, Canada. Het boek is een vermeerde editie gebaseerd op een biografisch essay van de hand van Angela Davis. Het is rijkelijk (16 pp.) voorzien van kleurplaten, bevat een lijst van vrouwelijke kunstenaars, tijdgenoten van M.R.H. (8 pp.), een uitvoerig notenapparaat (70 pp.), een bibliografie van primaire en secundaire bronnen (37 pp.) en een index (7 pp.).

'The Kimmel Road, Flanders' (MRH)

W E R E L D P R E M I E R E

SIR MICHAEL MORPURGO BRENGT EEN WERELDPREMIÈRE NAAR IEPER

De auteur van *War Horse* en *Private Peaceful* treedt op in de eerste voorstelling van *Poppy Field*, een concert gebaseerd op zijn nieuwste boek.

De veel gelauwerde Britse schrijver, Sir Michael Morpurgo, brengt *Poppy Field*, een nieuw muziek- en woordspektakel naar de Sint-Jacobskerk van Ieper op 16 december 2018. Gebaseerd op zijn recente boek is het een geschiedenis van vier generaties van een boerenfamilie, die de kost verdient in de omgeving van Ieper. Het concert volgt hun levens door een eeuw van oorlog en vrede, waar hun lot wordt bezegeld door een half geschreven gedicht en een reeks merkwaardige ontmoetingen.

Het wordt een bijzondere uitvoering, een wereldpremière! Sir Michael en Lady Morpurgo zijn de vertellers terwijl de oude vrienden 'Voices at the Door' (Coope, Jim Boyes, Fi Fraser, Jo Freya en Georgina Boyes) sfeer en intensiteit zullen brengen met hun a capella liederen en kerstgezangen. *Poppy Field* is geworteld in de Ieperse bodem en combineert de wereld van de verbeelding met historische gebeurtenissen en muziek van Vlaanderen en Engeland. Een absolute aanrader!

KIPPE

Sir Michael Morpurgo vertelt dikwijls over zijn Belgische familiewortels: "Mijn grootvader, Emile Cammaerts, was een belangrijke Belgische dichter en filosoof", zegt hij, "hij schreef zowel in het Engels als in het Frans en was een man van groot intellect en zeldzame gevoeligheid. Hij was een hevige patriotistische dichter, de Rupert Brooke van de Belgen. Na de Duitse inval in zijn land schreef hij diepgevoelige en ontroerende gedichten, bloedstollend en tevens hoopgevend. Zijn gedicht 'Le Drapeau Belge' werd –

het graf van Private Peacefull (hier met dubbele l) op het Bedford House War Cemetery

Michael Morpurgo bij de grafsteen van Private Peacefull(l)

naast andere – door Edward Elgar op muziek gezet en door Tita Brand – mijn grootmoeder, die actrice was – vertolkt.”

Emile en Tita uitten hun liefde voor hun vaderland niet alleen in poëzie en zang. In de ochtend van 18 augustus 1918 rukten eenheden van het Belgische leger op en heroverden het gehucht ‘De Kippe’ in Merkem en dreven voor het eerst sinds de invasie van 1914 de Duitsers terug. Die dag van de overwinning werd in de familie Cammaerts nog gedenkwaardiger door de geboorte van een dochter. Om dit te vieren werd de nieuwe baby ‘Kippe’ genoemd, naar de naam van het gehucht. Het was een keuze, die een blijvende indruk zou maken op Sir Michael, de zoon van Kippe. Hij vertelde later: “Als kleine jongen thuis spraken wij – om redenen die nog altijd niet duidelijk zijn voor mij – onze moeder nooit aan met ‘Mummy’ of ‘Mum’, maar ‘Kippe’. Zo werd deze naam, deze plaats en deze geschiedenis, met alle verwijzingen naar de Eerste Wereldoorlog, een integraal onderdeel van mijn opvoeding.”

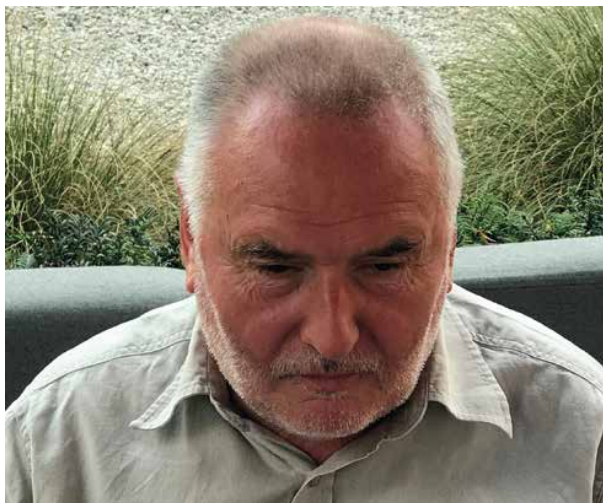
PRIVATE PEACEFUL

Dikwijls heeft Michael Morpurgo gezegd dat hij een bijzonder emotionele band heeft met de stad Ieper. Een welluidende naam op een grafsteen in het Bedford House Commonwealth War Cemetery, net buiten Ieper, leverde hem de titel voor zijn beroemde roman *Private Peaceful*. Maar nog betekenisvoller voor het verhaal was een ontmoeting op een schrijversconferentie die hij enkele jaren geleden bijwoonde in het In Flanders Fields Museum. In één van de tussenkomsten op dit congres werd een brief voorgelezen, geschreven door een Brits officier en verstuurd naar een adres in de omgeving van Manchester: “Met spijt moeten wij u meedelen dat uw zoon, soldaat X, bij dageraad werd geëxecuteerd voor lafheid. *Yours sincerely*” “Je kon zien dat de omslag was opengescheurd”, zei Sir Michael, “en wat je zéker wist was dat er een ogenblik in het leven van de moeder was geweest, dat haar hele wezen ondersteboven werd gekeerd – dit kleine, korte en harteloze bericht”. Piet Chielens, coördinator van het IFFM, gaf hem meer details over de ‘shot-at-dawn’-soldaten. “Er werden meer dan driehonderd mannen geëxecuteerd aan Britse zijde en veel,

veel meer aan Franse, Oostenrijkse en Duitse zijde”, vertelt Sir Michael. “Piet vertelde dat duizend Britse soldaten ter dood waren veroordeeld voor lafheid tegenover de vijand, maar ook voor kleine redenen zoals in slaap vallen in functie”. Wanneer Sir Michael toegang kreeg tot de procesverslagen ontdekte hij iets dat zelfs nog schokkender was: “Hoe kort die processen waren: ongeveer twintig minuten voor het leven van een mens. Sommigen waren moordenaars en je kon gemakkelijk aanvaarden waarom zij gestraft moesten worden. Maar de meerderheid was geïdentificeerd als mensen met zenuwproblemen, die bekend werden onder de noemer ‘shell shock’. Van de drieduizend mannen die ter dood veroordeeld waren werden er maar driehonderd effectief gedood. Maar de driehonderd geëxecuteerden werden gedood net vóór een grote aanval als signaal om de manschappen ‘aan te moedigen’...

TOMMO EN CHARLIE

Deze stuitende onrechtvaardigheid was de inspiratiebron voor Sir Michael om het ontroerende en krachtige boek *Private Peaceful* te schrijven, de geschiedenis van twee broers, Tommo en Charlie, die als vrijwilliger dienst namen in het Britse leger. De roman sleepte talrijke literaire prijzen in de wacht en sprak alle leeftijdscategorieën aan. Later kwam er een toneelstuk, een concert – met Sir Michael en Coope, Boyes & Simpson – en een film. Het vormde ook een belangrijk onderdeel van de succesvolle campagne uit 2006 om gratie te verlenen aan 306 Britse en Commonwealth soldaten die waren veroordeeld voor lafheid, desertie, insubordinatie en ‘slapen tijdens de opdracht’. Coope, Boyes & Simpson zongen op het reeds vermelde schrijverscongres in het In Flanders Fields Museum. Hun

Jim Boyes woont vandaag in Westouter

Coope, Boyes & Simpson

ontmoeting met Sir Michael was de start van een langdurig en productief partnerschap: ze leverden hem exclusief gecomponeerde liederen én traditionele songs aan om zijn theaterproducties te begeleiden, zoals *Some Desperate Glory* in Her Majesty’s Theatre en *Private Peaceful* in het National Theatre te Londen. In december 2014 kwamen ze samen terug naar leper voor het muziek- en woordconcert gebaseerd op *The Best Christmas Present in the World*, het verhaal van Sir Michael van een verloren liefde in WO I waarvan het enige spoor een brief is, die werd verstuurd op Kerstmis 1914 en een naam op de Menenpoort. Samen met Fi Fraser, Jo Freya en Georgina Boyes vormden Coope, Boyes & Simpson een groep met de naam *Voices at the Door*, die in de Sint-Maartenskathedraal de kerstliederen zong op dit prachtige concert ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van het Kerstbestand (the Christmas Truce) van 1914.

WERELDPREMIERE

Nu komen ze terug naar leper samen met Sir Michael en Lady Morpurgo – die het verhaal zullen vertellen – voor de wereldpremière van de vertolking van Michael Morpurgo’s nieuwe boek *Poppy Field* is voornamelijk belangrijk voor Sir Michael omwille van het thema van vrede en verzoening, maar dan toekomstgericht.

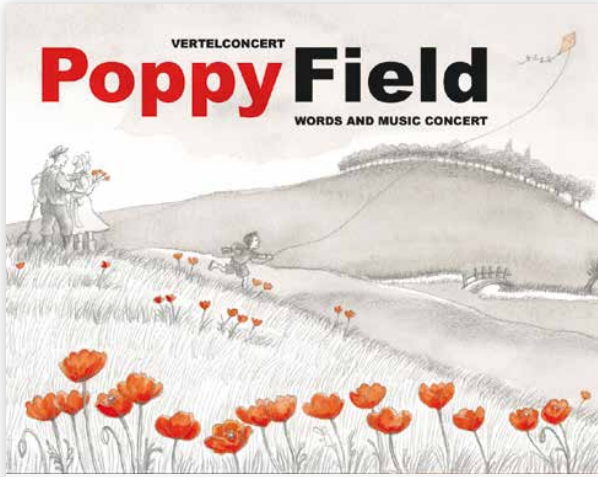
We zijn erkentelijkheid verschuldigd aan de generaties uit het verleden en dat wordt gesymboliseerd door rode en witte poppies.

“Dat ik meer dan zeventig jaar in relatieve vrede en in vrijheid heb mogen leven ben ik voor een groot deel verschuldigd aan die Eerste-Wereldoorlogsgeneratie (en natuurlijk ook de generatie van mijn ouders die leefden en vochten doorheen de volgende grote vuurzee, of was het dezelfde?). We zijn

wat we zijn door hen”, zegt hij, “zij hebben inderdaad hun ‘tomorrow’ gegeven voor onze ‘today’. Maar ‘geven’ is misschien niet het juiste woord. Hun toekomst – hun ‘tomorrow’ - werd inderdaad eerder van hen afgenomen. Zij gaven ons wél de mogelijkheid om andere wegen te vinden om onze problemen en meningsverschillen op te lossen. Wij zijn aan hen- deze gezichten op sepiafoto’s, deze namen van onbekende soldaten op oorlogsgedenktekens - verplicht om een wereld te scheppen waar hun manier van lijden en sterven niet langer vanzelfsprekend is. In hun leven hebben zij het zaad van onze vrede gezaaid. Wij hebben de plicht om deze vrede te doen groeien. Dat is de manier waarop wij het best deze generatie kunnen eren. Er hoeft geen vlaggenvertoon te zijn, of het zou moeten zijn om de vlaggen te strijken van alle naties, die hun zonen verloren, het zou moeten zijn om de vrede te vieren die we nu samen delen, het zou moeten zijn om opnieuw onze vastberadenheid te bevestigen om onze vrijheid te bewaren, maar dan zoveel als menselijk mogelijk in vrede.”

Hij is ervan overtuigd dat Vredesstad Ieper, waar John McCrae het beroemde ‘In Flanders Fields’ schreef de enige plaats is ter wereld waar hij deze wereldpremière van Poppy Field kan brengen. “Kom elke maand november, draag de rode en de witte klaproos samen om deze mensen te eren, die stierven, om hen blijvend te gedenken, om van de wereld een oord te maken waar vrijheid en vrede samen kunnen heersen”.

Georgina Boyes

VERTELCONCERT
Poppy Field
 WORDS AND MUSIC CONCERT

**met Michael Morpurgo, Clare Morpurgo,
 Voices at the Door**

Sint-Jacobskerk, Gezelleplein, Ieper
 16 december 2018 – 16.30u
 Tickets 15.00 euro - <https://hetperron.be/tickets>
 Engelse uitvoering met Nederlandse vertaling

